

SZAKDOLGOZAT

Sóstói András

2024

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

Budai Campus

Szőlészeti és Borászati Intézet

Szőlész-borász mérnöki alapképzési szak

**SZŐLŐMŰVELÉS ÉS BORGAZDÁLKODÁS TOKAJ-HEGYALJÁN A
KEZDETEKTŐL A MÁSODIK REKONSTRUKCIÓIG**

Belső konzulens: Dr. Bodor-Pesti Péter
egyetemi docens

**Belső konzulens
intézete/tanszéke:** Szőlészeti és Borászati Intézet

Készítette: Sóstói András

Budapest

2024

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés.....	4
II. Kezdet és kialakulás.....	5
1. A legkorábbi történeti emlékek.....	5
2. A telepítések és az első rekonstrukció	5
III. A birtokviszonyok és a társadalom fejlődése a XIV. századig.....	8
IV. A hegyaljai bortermelés a XVII. század végéig	10
1. Újítások, az aszú megjelenése	10
2. Körvonalazódó borvidék, a XVI. századi változások	11
3. XVI. századi szőlőművelés	12
4. Export és belső piac, Hegyalja nemzetgazdasági szerepe a XVI-XVII. században.....	13
V. Fénykor és hanyatlás, a hegyaljai bor XVIII. századtól a filoxéra megjelenéséig	16
1. A Rákóczi-szabadságharc hatása	16
2. A fejlődést elősegítő intézkedések.....	17
3. A hanyatlás jelei, a kereskedelem válsága	17
4. Az Oroszországba irányuló export szerepe Tokaj-Hegyalján.....	20
5. Szőlő- és borgazdaság és a demográfia kölcsönhatása a XVIII. és XIX. század első felében	22
6. Borgazdálkodás Tokaj-Hegyalján a XIX. században: mennyiségi és minőségi változások	24
7. Az 1873-as felmérés	28
1. A filoxéra.....	30
2. A filoxéravész megjelenése Magyarországon	30
3. Filoxéravész Tokaj-Hegyalján	31
4. A filoxéra elleni védekezés	33
5. A második rekonstrukció.....	34
6. A rekonstrukció eredményei, gazdasági és társadalmi háttere	36
VII. Összegzés	40
MELLÉKLET - dr. (Bártfai) Szabó Gyula tokaj-hegyaljai munkásságának bemutatása a „Borászati Lapok” folyóiratban megjelent publicisztikák alapján	41
1. Életútja	41
2. A franciaországi tanulmányút.....	43
3. Bor- és szőlőgazdasága.....	44
4. Összefoglalás	46
IRODALOMJEGYZÉK	48
ÁBRA- ÉS TÁBLÁZATJEGYZÉK	50
NYILATKOZAT.....	51
KONZULENSI NYILATKOZAT	52

I. Bevezetés

„Kitartó, mert túlélte a törököt, a tatárt s a filoxérát; nem üvegálló, ugyanis hamar kiisszák az üvegből; s édes, mint az első szerelem – mondogatják a hegyaljai emberek dicsérvén a finom nedűt, a tokaji bort (Taar, 1988).

A dicséret azonban nem csak a Hegyalján lengi körül a bort, hiszen méltán büszkék rá azok, kik verejtékes munkával, időt és fáradságot nem kímélve nyerik ki a szőlőszemekben rejlő csillogó folyadékot. Tény, hogy a tokaji évszázadok óta fogalom hazánkban, a környező országokban és szerte a világon. A név mögött megbújó tartalmi jelentés több egy egyszerű földrajzi fogalomnál, vagy egy fajta megjelölésénél.

Sokkal fontosabb a sajátos gazdasági-társadalmi háttér – mely együtt fejlődött az évszázadok alatt kialakult borminőséggel –, a hagyományos művelési mód és a magyar külkereskedelem hosszantartó sikerei, melyek együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy a hegyaljai bortermelés történelmünk egyik értékes kincse legyen.

Ahhoz azonban, hogy egy pontos és világos kép alakuljon ki előttünk a tokaji bor felíveléséről, közelebbről kell megismernünk Hegyalja történelmét, illetve a szőlőművelés és borászat helyi gazdaságtörténetét. Lényeges közelebbről megvizsgálni a mikrokörzet különleges társadalmi felépítését, ennek alakulását, fejlődését. Látni fogjuk, hogy milyen erős társadalomformáló szerepe lehet egy olyan mezőgazdasági árucikknek, mely nemzedékről nemzedékre ugyanolyan fontos értéket képvisel az emberek hétköznapi életében, és amely egy egész vidék gazdasági arculatát évszázadok óta meghatározza.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Hegyalja egyfajta jelképpé nőtte ki magát. Városok, falvak, emberek és bor, melynek lelke van. Ezek a szavak nem hordoznak túl bonyolult tartalmi jelentést, mégis egy kis régió, egy kis közösség összetartó erejévé váltak. Az itt élő, gazdálkodó emberek megtanulták tisztelni a természetet, az idők során összenőttek vele, hiszen a szőlő biztosította számukra a mindennapi megélhetést. Ember és természet különös harmóniában tudott itt élni...

„Tokaj – ez nem pusztán szó,

Tokaji – nem bor csupán:

áldás az, és áldható

egész életed során.” (Gerd Lüpke)

II. Kezdet és kialakulás

1. A legkorábbi történeti emlékek

Mióta van szőlőkultúra Hegyalján? Erre talán csak a régészet tudna választ adni. Annyi azonban bizonyos, hogy Tokaj-Hegyalján a szőlő őshonos. A bizonyítékot – egy megkövesedett szőlőlevélnyomatot – Erdőbénye közelében hozták felszínre, és megállapították, hogy a Föld harmadkorából származik (Balassa, 1998, Taar, 1988).

Több forrás is utal arra a tényre, hogy a területen már a honfoglalás előtt is virágzó szőlőtermesztés alakult ki. Tárgyi emlékek sokasága (Bodrogkeresztúr és környéke bronzkori leletei) és néhány írott forrás is erre enged következtetni. Ilyen például Anonymus Gesta Hungarorum című munkájának 16. fejezete, ahol a következőket írja: *„Und, Ketel és Tarcal a tokaji-hegyre versenyt lovagoltak, s a vidékre szétnézve a helyet kimondhatatlanul megszerették, nagy áldomást tőnek.”* Talán az sem véletlen, hogy ezt a vidéket a hét magyar törzshöz csapódó, a szőlőműveléshez igencsak jól értő kabar törzs szállta meg (Taar, 1988).

Az első konkrét említés a magyarországi szőlőkről a szentmártoni apátság alapítólevelében található, melyben Szent István adományoz szőlőket, szőlőműveseket és bortizedet. A hegyaljai szőlőkre vonatkozó legkorábbi írásos emlékek közül két fontos forrást lehet megemlíteni: az egyik Könyves Kálmán tarcali pincéjére vonatkozik 1110-ből, a másik a túróczyi prépostság 1252-ben kiadott alapítólevele, melyben IV. Béla Olaszi környékén ajándékozott szőlőt a prépostságnak (Balassa, 1998).

2. A telepítések és az első rekonstrukció

Az Árpád-házi királyaink közül többen is telepítettek hazánkba idegen szőlőműveseket (I. István, Kálmán, II. László, stb.), de hogy ezek közül kerültek-e a Hegyaljára, biztosan nem tudni. Egyes szerzők szerint már a tatárok pusztítása előtt is érkezettek a vidékre külföldről betelepült idegen szőlőtermelők az akkori Lotharingiából. Az ott élő vallon parasztokra ezekben az években (1100-as évek vége) rossz idők jártak, mert a szőlő e vidéken még valahogy megtermett, de jó bort nem adott. A szállítás és így a kereskedelem forradalma éppen ez időben következett be Európa fejlett országaiban. Megjavult a szárazföldi forgalom, nagyobb árurakományok nemzetközi szállítása így már nemcsak vízen, tehát folyón,

tengerpart mellett történhetett. Ennek az átütő változásnak köszönhetően a jobb minőségű délfrancia, mediterrán bor eljuthatott azokba a térségekbe is, ahol korábban a helyben készített, gyenge minőségű borokat fogyasztották. A tönkrement vallonok egy csoportja Hegyaljára települt, és ott nagy szakértelemmel, jobb éghajlati és kereskedelmi viszonyok között már hazánk szőlőkultúráját erősítették. A hospesek kiváltságokat kaptak, hiszen szaktudásuk miatt különlegesen megbecsülték őket. Maguk választhattak bírót, adójukat maguk használhatták fel, öröklés terén nemzeti szokásaik szerint járhattak el, és végül királyi oltalom alatt álltak, fő és köznemes semmiféle sérelmet nem követhetett el rajtuk (Balassa, 1998, Boros, 1996).

Az Árpád-kori szőlőkultúra a tatárok érkezésével teljesen megsemmisült. Ahogy Rogerius, IV. Béla krónikása megjegyzi: „*lovuk patái még a szőlőtőkét is kitapodták.*” A megfogyatkozott népesség, az egyre erősödő munkaerőhiány arra készítette IV. Bélát, hogy idegen telepeseket hozasson be az országba. Így kerülhettek 1241 és 1252 között a Hegyaljára Velence vidékéről olaszok, Franciaországból pedig vallonok, akik Olaszliszka, Bodrogolaszi, Tállya, Géres, Rozvány és Sárospatak vidékét sikeresen újratelepítették szőlővel. (Több, a hegyaljai szőlőtermesztéssel foglalkozó szakember a betelepítetteket kizárólag Észak-Franciaországból származtatja.) (Balassa, 1998, Boros, 1996).

Vajon honnan származtak a hospesek? Olaszok voltak, netán vallonok? Kérdésünkre talán soha nem kapunk egyértelmű választ. Az újabb kutatások a vallon eredetet támasztják alá. Erre utal a francia művelési mód, a hordó bortároló megismerése és gyors elterjedése, illetve a Tállya helynév vallon eredete – ófranciában a „*taille*” szó vágást jelent. Természetesen az olasz származás mellett is jó néhány érv szól. Nevüket a Bodrogolaszi és Olaszliszka helynevek őrzik, s talán ők hozták magukkal Velence Formia nevű szigetéről a furmint fajtát is. A Furmint mellett a Bakator (Bocca d’oro), a Rumonya és a Góhér is olasz eredetet mutat. A nyelvemlékek mellett több hegyaljai loggiás ház is az olaszok emlékét őrzi (Balassa, 1998).

Tokaj-Hegyalja első szőlőrekonstrukciója után egy fejlettebb szőlőkultúra alakulhatott ki, amelyben nagy szerepe van a királyi hatalom beavatkozásának, az idegen szakemberek és szőlőfajták betelepítésének. A régi Zemplén megye délnyugati részén elhelyezkedő Hegyalja fő központjai – Sárospatak és Sátoraljaújhely – is ezekben az időkben nyertek mezővárosi jogot. Kezdetét vette egy hosszan tartó fejlődés, mely a középkor alatt fokozatosan, lépésről-lépésre tette világhírűvé a hegyaljai szőlőművelést. Ehhez az átmenethez azonban nem árt megismerni az országban a honfoglalás után végbement gazdasági-társadalmi változásokat,

melyek nagymértékben befolyásolták a szőlőkultúra átalakulását, formálódását (Balassa, 1998).

III. A birtokviszonyok és a társadalom fejlődése a XIV. századig

Már a honfoglaló betelepülők is korszerű szőlőművelési és borászati ismeretekkel népesítették be a Hegyalját. Az őshazában is alkalmazott ligetes szőlőművelés módszerét elevenítették fel, melyet a Kárpát-medence őslakossága is örömmel hasznosított. Ezzel az eljárással jól termő szőlőültetvényeket tudtak kialakítani úgy, hogy egy alkalmas fára felfuttatták a szőlőt, a fa lombkoronáját és környékét megritkították, és folyamatosan metszették. Ugyanígy a közeli fák tövébe vesszőt bújttak le, és a műveletet megismételték. Ez a szőlőtermesztési módszer egészen a XIII. századig alkalmazásban volt (Balassa, 1991).

Fontos változást jelentett a feudális termelési mód hűbéres birtoklási rendjének kialakulása. A jobbágy – aki telkén mint magáén dolgozott – bár nem valami sok felesleget tudott megtermelni, de mégis elsősorban saját érdeke volt, hogy minél többet kicsikarjon földjéből. A szőlő azonban új értéket képviselt a mezőgazdasági termelésben. Fáradtságot és odaadást igényelt, a művelés és bánás olyan minőségét, sőt szenvedélyét követelte, hogy az érdekeltségnek a feudalizmusban érvényesülő foka még nem ígért eleget annak, aki a termelőmunkát végezte. Ráadásul a szőlő azért is különleges szerepet töltött be az agrártermékek között, mert eredménye a telepítés után csak évek múlva, és más termékekkel ellentétben csak nagyobb évi különbségeket mutatva jelentkezett (Solymosi, 1998).

Természetesen a szőlő szerepe a hátráltató tényezők ellenére nemhogy gyengült volna, de egyre jobban erősödött. Az egyház- és államszervezés nyugati típusú fejlődése, életvitele biztos jogalapot teremtett a szőlő létének (Solymosi, 1998).

A bortermelés eleinte földesúri magángazdaságokban, királyi udvar- és várszervezet településein történt. A szőlő a XI. század második felében került ki a földesúri üzem keretei közül, ekkor tűntek fel az első borral adózó alattvalók. Maga a földesúr ugyan foglalkozott közvetlenül szőlővel, de így csak keveset tudott megművelni, majorsági kezelésben tartani, mert jobbágyai robotmunkájával legfeljebb a durvább munkákat tudta elvégeztetni (telepítés, aláforgatás, szüretelés). A finomabb munkák – melyek nagyobb részt képviselnek a szőlőművelés munkafázisaiban – fizetett vincelléreket és bérmunkásokat igényeltek. Ehhez persze elengedhetetlen volt a pénz, mégpedig nem is kevés. Így, ha a földesúr több bort akart szerezni, a dézsmabor mennyiségét kellett növelnie (Solymosi, 1998).

Ennek elősegítésére a szőlők helyzetét formailag-jogilag az irtásföldekéhez tették hasonlónak: az erdőirtás, a föld termővé tételének fáradtságos munkája után a terület nem lett a jobbágytelek része, kevesebb szolgáltatás járt utána. A telepítést követően pedig csak évekkel később lépett érvénybe a dézsmakötelesség. Az adózás háromféle lehetett: szőlőből lábbal kitaposott must, a termés megfelezése, illetve egy előre meghatározott mennyiség, általában 50 köből (1 köből = 92,535 liter). Általánossá az utóbbi forma vált. Idővel persze a dézsma mennyiségének csökkentésére kényszerültek, így a XIII. század végére a járadék 20-25 köbölre csökkent. Fontos kihangsúlyozni azt is, hogy az engedményeket nem sokáig élvezhették a szőlőtermelők, hiszen idővel ők is tizedfizetőkké váltak (Solymosi, 1998).

Lényegesebb, valódi elismerése volt a nagy termelési kockázattal járó szőlőmunkának – mely nem egy-két éves befektetés, hanem több szüretre is kihat –, hogy a dézsmás szőlőt a jobbágy szinte mint tulajdonát örökíthette, eladhatta, zálogosíthatta, illetve bérlővel műveltethette. A vevő akár más jobbágya, zsellér, szabad paraszt, és ami elég meglepő, akár nemesember is lehetett, a lényeg csak a dézsmafizetés vállalt kötelezettsége volt, a tulajdonlás nem jelentett földesúri alávetettséget. Így a látszólagos feudális keretek között paraszti, és kis túlzással „polgári” földtulajdon – csak a szőlők esetében! – alakult ki Hegyalján, amely kissé szokatlan, korai ebben a korban. A szőlőbirtokos lehetett helyi illetőségű, de származhatott távolabbi vidékekről is. Az utóbbi esetben vidéki szőlőbirtokosról, azaz extraneusról beszélhetünk (Solymosi, 1998).

A szőlőbirtoklás új formája átalakította az adózás bevett formáját is: a szőlő utáni járadék neve a csöböradó, később (ami a Hegyalján is széles körben elterjedt) a hegyvám lett. Az általányt, egy egységes úrmértéket csöbörnek (1 csöbör = 54,3 liter) nevezték, mely eleinte független volt a szőlőterület nagyságától. A pénzáradék korai megjelenése is megemlíthető, azonban általánossá válásáról nem beszélhetünk, legfőképpen nem a hegyaljai régióban (Balassa 1991, Solymosi, 1998).

A XIII. század volt a magyarországi szőlő- és borkultúra felemelkedésének az ideje. Új, sajátos birtokformák jelentek meg, egységesült az adózási rendszer, idővel pedig kialakult a tájegységenkénti tagolódás, létrejöttek a történelmi borvidékek. A tatárjárás évszázada nem hozta meg az első helyet a hegyaljai borvidéknek, de a rekonstrukció után pályája felívelt. (Az időszak legsikeresebb, piachódító körzeteit a szerémi, a somogyi, a zalai, a sokorói és a budai borvidékek alkották.) (Solymosi, 1998).

IV. A hegyaljai bortermelés a XVII. század végéig

1. Újítások, az aszú megjelenése

Az Árpád-korban a leghíresebb borok a Balaton mellékiek voltak, de a szerémségi borok is nagy hírnévnek örvendtek. Később Sopron környékén készítettek jó borokat, de ez érthető is volt, mivel ez a rész érintkezett leginkább a nyugati kultúrákkal. Mátyás király idején a budai borok lettek kapósak, ez a vidék azonban a török hódoltság alatt teljesen kipusztult. Az 1400-as évek végéig a tokaj-hegyaljai borok semmivel sem voltak különbek más vidékek boránál, köszönhetően annak, hogy Hegyalján a szőlő szüretelését már kora szeptemberben megkezdték, így a szőlőszemekben rejlő igazi minőség kiaknázatlan maradt. A legrégebbi történetírók meg sem jegyezték a tokaji bort: Bonfini, Pietro Ransano és Galeotto Marzio még említést sem tesz róla, ahol pedig megjelenik, ott különösebben nem emelik ki (Balassa, 1991).

A hegyaljai borok végül az 1490-es évektől indultak el világhódító útjukra. Ennek két oka is van: egyrészt a legjobb minőséget termő Szerémség 1526 után török uralom alá került, másrészt ekkor indult be a Hegyalján az aszútermelés (Balassa, 1991).

Az 1490-es évekig hazánkban mindenhol csak évente kétszer kapálták a szőlőt, de a Hegyalján bevezették az évi háromszori kapálást. Így a szőlő vegetációs ideje meghosszabbodott, levelei a kora őszi időszakon túl még októberben is frissek és zöldek maradtak, s az érés ideje egészen október végére tolódott ki. Az októberi hűvös éjszakáknak és meleg nappaloknak, illetve a Bodrog miatt párás időnek köszönhetően a szőlő töppedni, aszúsodni kezdett (Balassa, 1991).

Az aszúbor elterjedésének időpontja tévesen került a köztudatba. Kazinczy Ferenc szépapja, Kazinczy Péter ítélmester feljegyzéseiben az aszú megjelenését az 1640-es évekre vezeti vissza, Lorántffy Zsuzsannáig, akinek Szepsi Laczkó Máté erdőbényei pap készített aszúbor a sátoraljaújhelyi Oremus szőlő terméséből. Az aszútermelés és készítés azonban már jóval korábban kialakult. Erre enged következtetni a Tokaj Törvénykönyve, mely az 1573-as évi Urbárium pontjánál az ún. „főbort” emlegeti, ami valószínűleg az aszúbor korai elnevezése volt. Ezzel párhuzamosan maga az aszú elnevezés is élt, hiszen Szikszai Fabricius Balázs, a sárospataki iskola igazgatója 1590-ben kiadott *Nomenclatura* című munkájában találkozhatunk az „Aszszu szőlő Bor” kifejezéssel (Balassa, 1991, Balassa 1998).

2. Körvonalazódó borvidék, a XVI. századi változások

A XV. századtól a térség legnevesebb bortermelő helyei Szerencs, Tállya, Tarcál, Tokaj, Tolcsva, Patak és Sátoraljaújhely voltak. A kialakuló borkereskedelem központjává Tokaj fejlődött, és lassan a térség névadójává vált. A hagyományos művelési módok korszerűsítésével sikerült elérni és állandó szinten tartani a bor kívánt minőségét, ugyanakkor ezek a változások nem mentek a bor jellegének rovására (Balassa, 1991).

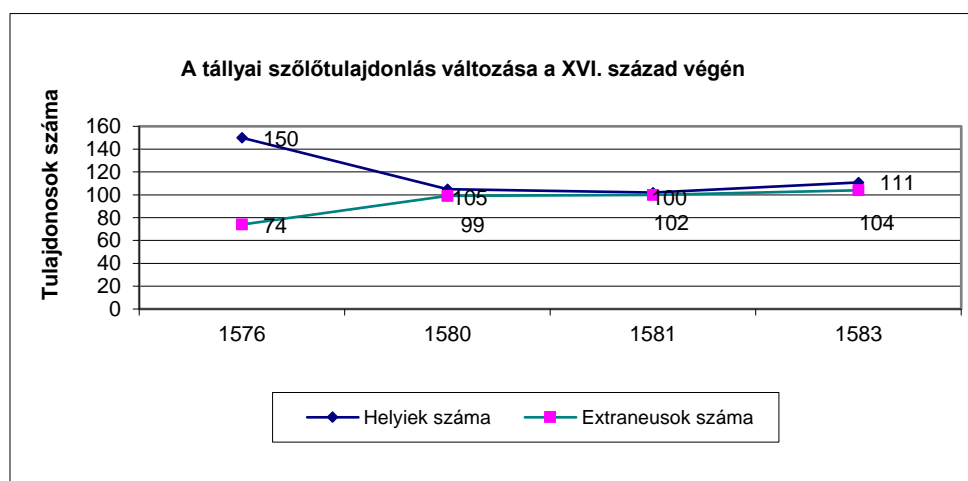
Az 1560-as években egyes sárospataki források szerint már több száz hordós tételekben került hegyaljai bor lengyel kereskedők kezére, és ekkor küldtek először tokaji bort Bécsbe, a császári udvartartás számára. A próbaszállításokból nagyon gyorsan lett rendszeres áruvásárlás, és nemcsak a bécsi udvarban híresült el a finom nedű. A piacokon jelentkező erőteljes belső és külső kereslet hatására a tokaji bor olyan árucikké vált, melynek értéke tartós, eladása könnyű volt. A XVI. század második fele Hegyalja gazdasági életében a modern szőlőművelést, a minőségi bortermelést és kereskedelmet jelentette, habár a politikai és katonai helyzet nem tudta biztosítani az egyenletes fejlődés lehetőségét (Fábián, 1964).

Hegyalja értékét mutatta az a jelenség is, aminek a gyökerei egészen a XIV-XV. századig nyúltak vissza. Ebben az időben kezdtek el különböző magas hivatalokat viselő családok megjelenni a vidéken, s igyekeztek minél több szőlőbirtokot megkaparintani. Később több felvidéki város (pl. Bártfa, Eperjes, Lőcse, Kassa) polgárai is feltűntek a szőlőtulajdonosok között (Dr. Boros, 1996, Balassa, 1991).

Erre a folyamatra mutat rá a következő 1. számú ábra:

1. ábra: A tállyai szőlőtulajdonlás változása a XVI. század végén

(Forrás: Dr. Boros László (1996): Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának... 96. o.)

Látható, hogy milyen dinamizmussal érkeznek az „idegenek” a településre, néhány év alatt is nagy arányú területfoglalást hajtanak végre. Az extraneusok soraiban felvidéki mágnásokat, felső-magyarországi városok polgárait és nagy számban nagybirtokos családokat, többek között a Csákyakat, a Szirmayakat, a XVII. századtól Bethlen Gábort és a Rákócziakat találhatjuk (Dr. Boros, 1996, Balassa, 1991).

Érdemes néhány konkrét termelési, illetve gazdasági-társadalmi adatra és mennyiségi változásra is odafigyelni, melyek páratlan jellemzést nyújtanak az évszázadban történekről.

A bor adójegyzékek alapján számított össztermés a Hegyalján tíz év átlagában 28 900 hl (1570/80); a megye középső és északi része további 13 600 hl-rel – természetesen gyengébb minőségű szürettel – gazdagította a terület eredményeit. Az a 12 mezőváros, mely a hegyaljai bortermelés kb. kilenctizedét adta 2300 adózó szőlőbirtokot tartott nyilván. Ezek csaknem harmadrésze (!) idegen, extraneus birtokában volt. Ennek a 2300 gazdaságnak kb. 11 500 főre becsülhető a népessége, hozzájuk jön még a szőlőbirtok nélküli, de szőlőműveléssel foglalkozó emberek csoportja is. Így együtt 25 000 fős össznépességet alkottak (Balassa, 1991).

3. XVI. századi szőlőművelés

A hagyományos szőlőművelés nagyon sok idénymunkából és munkamozzanatból tevődött össze. Ilyen volt a nyitás, a metszés, a venyigehordás, a karóhordás, a háromszori kapálás (kétágúzás), a karózás, a kötözés, az igazítás és a fedés. Ezek a fázisok szigorúan hozzátartoztak az évi rendes szőlőműveléshez, és ez az amúgy is többlépcsős folyamat egészült ki a rendkívüli tavaszi és nyári munkákkal. A különböző mozzanatok nem érdemes külön-külön részletezni, hiszen ennek feldolgozása egy új dolgot igényelne (Solymosi, 1998).

A leszüretelt szőlőből háromféle bor született: a tiszta bor, a préselt bor és a lőre. Az első taposással, a második préseléssel, a harmadik a törkölyre öntött víz erjesztésével készült. Természetesen a minőségi sorrend is ilyenformán alakult (Balassa, 1991).

Ez a XVI. századra általánossá vált művelési rendszer nagy tömegű szakképzett munkaerőt igényelt a „dolgos”, szakképzetlen munkások mellett. A szakképzett munkaerő fontosságát, a szőlőművelés mesterség voltát az is alátámasztja, hogy egyes kutatók a középkori szőlészetet gazdasági és társadalmi jelentősége miatt a mezőgazdasági iparhoz sorolják (Solymosi, 1998).

A lakosság legalább fele szakképzetlen munkásként kereste kenyerét, őket szakmányosoknak, kapásoknak, esetleg napszámosoknak hívták, attól függően, hogy munkabérüket idő vagy teljesítmény alapján határozták meg. A napszámos (és általában a kapás) munka esetében az időt határozták meg, amely alatt dolgozni kellett, de nem szabták meg az elvégzendő mennyiséget. A szakmánymunka, szemben a napszámmal, nem egy előre meghatározott időn alapult, hanem a végzett munkát fizette meg. Előnye, hogy jobban érvényesülhetett a munkás szorgalma, szakismerete, de hátránya, hogy ha a munkás nagyon lendületesen dolgozott, kihajtotta magát, akkor ez sok esetben felületességhez vezetett. Így mindkét esetben rendszeresen ellenőrizni kellett az elvégzett munka minőségét (Solymosi, 1998).

A szakképzett munkaerővel, tehát bérmunkával művelt szőlők terméshozama sok esetben elérte a robotban művelt szőlők hozamának a háromszorosát. Ezért nem meglepő, ha a bérmunka már a XVI. századtól kezdve a hagyományos művelési rendszer alapját képezte (Solymosi, 1998).

A hegyaljai szőlősparasztok társadalma vagyoniilag erős rétegződést mutatott. A szőlősgazdák zömmel mezővárosokban éltek, robotmunkát ekkor már nem végeztek. Munkával és szorgalommal elég könnyen meggazdagodhattak, így sokan közülük úri birtokot vásároltak, és nemesi rangot szereztek. Természetesen nem mindenki élhette meg ezt a felívelő pályát, a többség továbbra is földnélküli, munkájából éppen csak megélő kapás, napszámos maradt (Balassa, 1991).

A bortermelésre épülő hegyaljai társadalom így gyakorlatilag szétfeszítette az ebben a korban szokásos feudális kereteket. Az erős vagyoni rétegződés mellett a gazdasági-társadalmi fejlődés egyik legmeghatározóbb tényezője az idegenek birtoklása maradt. A más városokban, akár messzi vidékeken élő nemesek és polgárok egyre nagyobb számban vásárolták fel a paraszti szőlőket (Balassa, 1991).

4. Export és belső piac, Hegyalja nemzetgazdasági szerepe a XVI-XVII. században

A XVI. század a hegyaljai árbor termelés egyik legvirágzóbb szakasza, bár a belpolitikai helyzet nem kedvezett a fellendülő kül- és belföldi kereskedelemnek; a térséget súlyos csapások érték. A népesség és a szőlő is megsínylette a hosszú évtizedes hadjáratokat, a vele járó pusztításokat, melyben a török és a császári seregek, illetve a magyar szabadságharcosok egymást váltva özönlöttek el időnként a régiót. 1566-67-ben teljesen elpusztult a híres

Bodrogkeresztúr, Tarcal, Mád és Tállya. A hegyek gyomrában, az elrejtett pincék mélyén folyó bor elsődleges anyagi erőforrást jelentett a mindenkori hódítóknak (Orosz, 1965, Orosz, 1998).

Az átmeneti válságok, az egyre inkább nemesi tulajdonba kerülő szőlők ellenére a fellendülés tovább erősödött. Lengyelország már az 1490-es évektől kezdve biztos és rendszeres kiviteli piac volt, és az aszúkészítés kifejlesztésével állandósult, abszolút jelképpé vált a hegyaljai borminőség Európa összes országában és Oroszországban is (Orosz, 1965, Orosz, 1998).

Az export szerepét nézve az egyik legjobb példának gróf Csáky István uradalma tűnik. A XVII. század első felében élt tarcali földesúr gazdaságának legmeghatározóbb eleme a lengyelországi borkivitel volt. Saját termelésű bora mellett dézsmaborral és vásárolt borral is rendelkezett. Ennek a tekintélyes mennyiségnek majdnem 25 %-át exportálta, és további 18 %-ot különféle politikai és gazdasági előnyök fejében a Habsburg birodalom nagytekintélyű urainak küldött szét ajándékként. A gróf elszámolásait követve, évi átlagban a hegyaljai bor 35-40 %-a kerülhetett exportra, vagyis kb. 10-12 000 hl (Balassa, 1991).

A lengyel borexportnak a hegyaljai csupán egy apró részét, kb. egynegyedét képezte. Az északi borkivitelünk 1610 és 1640 között évi 40-50 000 hl körül mozgott. Az évente kivitt bor értékét minimálisan 0,7-0,9 millió forintra kell becsülnünk, ha még figyelembe vesszük a vámjövödelmeket, az export-hordó nagyságát és az árszintet is. Érdekes megállapításra juthatunk akkor, ha megnézzük, hogy 1hl exportbor ára 3 tehén vagy 1 hizott ökör árával egyezett meg. Ezekkel az adatokkal egyszerű kalkulációk után láthatjuk, hogy a borkivitel évi értéke 40-50 000 ökör árával azonos. Összehasonlítva, északi borexportunk kb. fele akkora (!) értéket képviselt, mint a híres nyugati irányú marhakivitelünk. (Ezt évi átlag 100 000 ökörré becsli a szakirodalom.) (Balassa, 1991).

A belső piacon egy kicsit más a helyzet: itt ugyanis a bor ára alacsonyabb. Tekintve a már említett Csáky uradalmat, a tarcali kocsmában 1hl saját termelésű bor ára 10-12 forint körül mozgott, míg az ugyanitt készített, de exportra szánt borokat 20-26 forintért értékesítették. A viszonylag alacsony árak miatt a belső piacon a fogyasztás korlátlanul tekinthető. (Nem is csoda, hiszen a rossz higiéniés viszonyok miatt az „ivóvíz” szinte csak az állatok itatására szolgált, így egészségügyi szempontból is ajánlatos volt a borivás.) Ismét egy tarcali példát említve: az 1640-es évek belső fogyasztását jellemzi, hogy Tarcalon, ahol a népesség kétharmadának saját szőlője és saját készítésű bora volt, családonként évi egy hordó (!) bor fogyott el a kocsmában (Balassa, 1991).

Az árubor-termelés egy határozottan tagolt árstruktúrát hozott létre. Nem használtak egységes árakat sem a kivitelben, sem a belső piacon, de még a kocsmai forgalomban sem. Erre mutat rá egy XVII. század végi összeírás, amely előírja az ugyanazon a szőlőhegyen termelt, de eltérő minőségű borok árait. Ezek alapján az egyik vagy másik dűlőben termelt bor 20, 50 vagy akár 100 %-al is drágább lehetett a többinél. Ugyanebből az időből származó adatok alapján egy hordó (1,5 hl) bor ára Tokajon és Tarcalon 15 és 36 forint, Tállyán 18 és 33 forint, Tolcsván 20 és 30 forint, míg Keresztúron 25 és 30 forint között mozgott. Fontos kihangsúlyozni, hogy a minőségi különbségekkel az akkori termelők is tisztában voltak, ennek köszönhetően a jobb minőségű borokat többszörös áron és egyre nagyobb hírnévnek örvendő tudták értékesíteni. Ismételten visszatérve a tarcali földesúr, Csáky gróf példájára: 13 saját szőlőbirtoka volt, az egész hegyről hozzá áramlott az adóbor, az asztalára való bort azonban mégis készpénzért vásárolta egyes helyi minőségi bortermelőktől (Balassa, 1991).

A minőség és az árak alakulásában fontos szerepe volt a bor karakterének, annak, hogy az adott bor mennyire fejezte ki a termőhegy fajta-jellegét. Szirmay Antal, egy korabeli szakértő a következőképpen jellemzi az egyes termőterületeket: a tarcali, a tokaji és a mádi bor édes és kiváló minőségű, a tállyai tartalmas, a zombori erős, a szegi és a zsadányi aromás, míg a tolcsvai és a bényei tárolhatósága és ellenálló-képessége miatt híresült el (Balassa, 1991).

V. Fénykor és hanyatlás, a hegyaljai bor XVIII. századtól a filoxéra megjelenéséig

1. A Rákóczi-szabadságharc hatása

A Szerémség pusztulása után, a XVI-XVII. század fordulójától indult hódító útjára a tokaji bor. Hegyalja rövid idő alatt vezető borvidékké nőtte ki magát, s még ha a XVII. század nem is a nyugalmat és a békét hozta a régió számára, a fellendülés nem torpant meg. A török hódoltság határán sok háborús pusztítást viselt el, majd a század második felében a kuruc mozgalmak központjaként szintén nem a béke fellegváraként tisztelték ezt a vidéket. Így hát szó sem volt arról, hogy a nehezen megszerzett vezető pozícióban zavarok nélkül, zökkenőmentesen élvezhesse az előkelő helyet, hírnevet (Balassa, 1991).

A XVII. század utolsó évtizedeiben a kuruc küzdelmek miatt a parlagon maradt szőlők száma ugrásszerűen megnőtt, és az emberveszteség is hátrányosan érintette a gazdálkodás egyenletes menetét. Aki a körülmények ellenére folytatni tudta a termelést, nem járt rosszul. Az északi irányú (elsősorban lengyel-orosz) export egyre jobban erősödött, a tokaji bor neve és értéke a minőséggel volt egyenlő (Pap, 1985, Balassa, 1991).

A szabadságharc államapparátusa 1707-1708-ban általános vagyon és jövedelem összeírást hajtott végre, melynek során – Magyarországon először – bevezették a szőlőtermesztő vidékek és a hozzájuk kapcsolódó borok országos értékelését, minőségi rangsorolását. Azt gondolhatnánk, hogy ez a felmérés csak elhibázott eredménnyel szolgálhatott, hiszen mit mondhat egy állami intézmény a jó borokról és szőlővidékekről. Az értékelésnek azonban biztosítéka is volt: tervezői és végrehajtó, akik a kuruc államapparátus nemesi vezetői voltak, maguk is helyi szőlőbirtokokkal rendelkeztek, így közvetlen tapasztalatokkal, szaktudással és különböző szempontokat összegezve valós képet tudtak nyújtani az egyes szőlőtermő régiók borainak minőségéről és piaci értékéről (Pap, 1985, Balassa, 1991).

A felmérés eredménye nem volt meglepő: öt osztályba sorolták a szőlőhegyeket, de első osztályú minősítését csak a hegyaljai szőlő kapott. Az adókulcs szerinti értékelés meglepő eltérést mutat: egy hektoliter tokaji bor értéke megegyezett egy ökör árával, míg egy ötödik osztályba sorolt borból 26 (!) hektoliter tett ki ugyanannyit (Balassa, 1991).

A XVIII. század első éveiben II. Rákóczi Ferenc kiterjedt diplomáciai és gazdasági kapcsolatai révén a hegyaljai kereskedelem látványosan felélénkült. A fejedelem a szabadságharc

költségeinek túlnyomó többségét saját szőlőbirtokainak jövedelméből fedezte. Itt kell megemlíteni, hogy a tokaji bor pénzben számított értéke mellett hathatós diplomáciai eszköznek is bizonyult. Egyházi és világi hatalmasságok egyaránt kincsnek tartották, versengtek birtoklásáért. A Báthoriak, Bethlen, Bocskai, Thököly és a Rákócziak jobban bíztak hatékonyságában, mint bármelyik jó diplomatájuk képességében (Balassa, 1991).

2. A fejlődést elősegítő intézkedések

A század jelentős változásokat hozott Hegyalja életében. A változások között sok olyan pozitívumot találunk, amely – tekintve, hogy a vidék már évtizedekkel azelőtt is felnőtt arra a szintre – régóta esedékes volt.

Egy ilyen fontos tényező III. Károly (1711-1740) uralkodása alatt jelent meg. Elsőként a királyi Magyarország területén országgyűlési törvény nyilvánította zárt termelési körzetté a régiót. Ez a törvény lényegében levédte a tokajit, mint minőséget, hiszen csak az a termelő illethette borát ilyen névvel, akinek termőföldje a körülhatárolt területen volt. A rendelet értelmében csak a Tokajtól Kistornyaig, illetve Abaújszántóig és Erdőhorvátiig terjedő körön belül termelt bor fogadható el hegyaljaiként. Ez a szigorú határozat egyes városoknak egy új korszakot jelentett, másoknak pedig a győzködés és az egyezkedés kezdetét. Szerencs mezőváros többszöri próbálkozás ellenére sem kapta meg a jogot arra, hogy borát hegyaljaiként értékesíthesse. Minőségi problémák miatt Sárospatak és Sátoraljaújhely kizárása is felmerült, ez terv azonban meghiúsult (Pap, 1985, Balassa, 1991).

Tokaj-Hegyalja szerepét egy másik, kiemelkedő fontosságú tényező is erősítette. A szokásjog egységesítésére már korábban is történtek kísérletek, de valódi elismerésükre, írásban való rögzítésükre csak most kerülhetett sor. Így válhatott végre általánossá, egységessé és elfogadottá a hegyaljai törvény néven ismert, 1717-ben rögzített szabályozó rendszer (Pap, 1985, Balassa, 1991).

3. A hanyatlás jelei, a kereskedelem válsága

A hegyaljai szőlőtermesztés az 1500-1750-es évek között, vagyis jó két és negyed századon át mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben is igen magas színvonalon állt, és képes volt fejlődni. Fénykorát az 1750-es évek körül érte le, utána egy lassú, de általános hanyatlás következett be, melynek okai rendkívül sokrétűek (Balassa, 1991, Pap, 1985).

Elsődleges okként lehet megemlíteni a szőlőgazdaságok leromlott állapotát, ami nemcsak a kuruc kori állandó háborúk következtében parlagon maradt szőlőterületek számában jelenik meg, hanem köszönhető annak is, hogy rengeteg birtokot elkoboztak, s olyan idegeneknek adtak, akik a szőlőműveléshez nem, vagy alig értettek. Ezek az új tulajdonosok nem sok gondot fordítottak az okszerű talajművelésre, felújításra (Pap, 1985).

Befolyásoló tényezőként hatnak a kül- és belföldi háborúskodások, állandósuló zavargások. A Hegyaljára ebben az időben betelepülő görög, örmény, német és zsidó kereskedők és birtokosok körében a biztonságos termelésre való berendezkedés helyett a pillanatnyi haszon elve érvényesült, vagyis mindenki a legrövidebb idő alatt próbált meg magas haszonhoz jutni, ami azonban csak a hagyományos szőlőművelés rovására történhetett (Pap, 1985).

A visszaesést az 1720-as években kiépülő új Habsburg államapparátus is fokozta. Ez az intézmény megpróbálta a Monarchia közös érdekeit szem előtt tartani, de ez csak úgy sikerült, hogy az osztrák tartományok nagyobb privilégiumokat kaptak (Pap, 1985).

A recessziót a Mária Terézia uralkodása alatt hozott gazdasági intézkedések is elősegítették. Történtek ugyan különböző pozitív rendelkezések (pl. elrendelték az aszútermelők mentesítését az általános kilenced és tized beszolgáltatása alól), de ezzel párhuzamosan a legtöbb hatályba lépett törvény, illetve rendelet hátrányosan érintette a magyar szőlőtulajdonosokat. Az 1746-ban felállított Bécsi Kereskedelmi Tanács tevékenysége is kényesen érintette a hegyaljai borok forgalmazását. Az intézmény az örökös tartományok gazdasági fellendítése érdekében jött létre, így nem csoda, hogy már egyik első rendelkezése is korlátozta a magyar borkivitel: kimondta, hogy csak az kaphat engedélyt magyar borok külföldre szállítására Ausztrián keresztül, aki kötelezi magát arra, hogy ugyanannyi osztrák bort is exportál. A távoli osztrák határ Hegyalja kereskedelmét ténylegesen nem befolyásolta, nyugati piacainak elvesztése még nem lett volna tragikus. A fő problémát a keleti piacok beszűkülése jelentette (Pap, 1985).

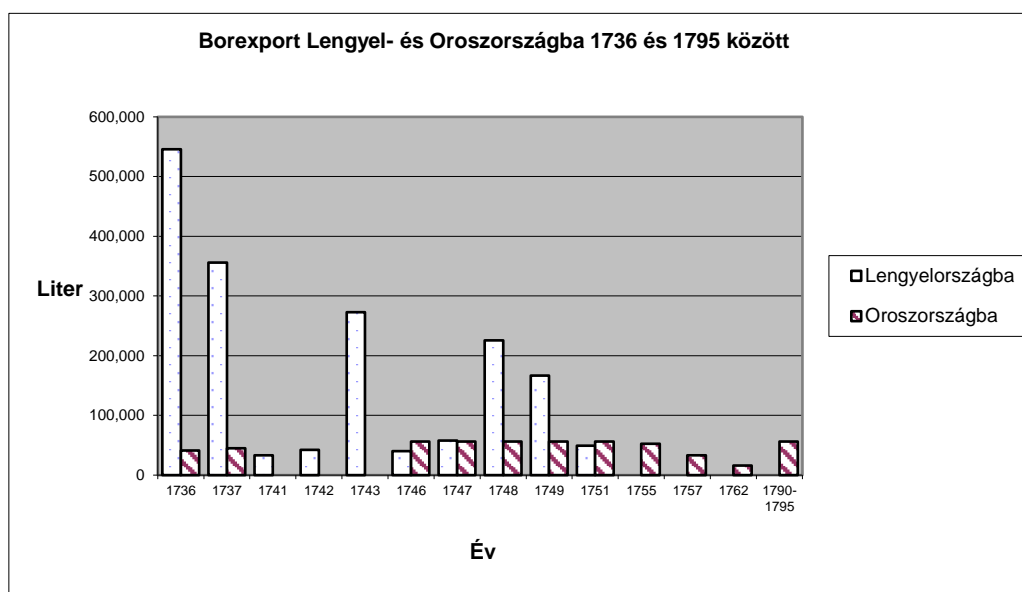
Paradox módon éppen Szilézia porosz uralom alá kerülése jelentett súlyos csapást a hegyaljai borgazdaságokra. Az osztrák kormányzat ugyanis óriási behozatali vámot vetett ki a sziléziai porosz textilárukra, melyre egyfajta válaszként Nagy Frigyes a magyar borokkal szemben kemény diszkriminációval lépett fel. Ezáltal nemcsak a balti államok felé szűnt meg a szállítás, hanem a fontosabb skandináv országok felé is. (A skandináv államok 1727-ben luxuscikké nyilvánították a magyar borokat, s ezt a rendelkezést egészen 1818-ig érvényben tartották.)

Oroszország 1766-ban 60 rubel vámmal sújtott egy hordó tokaji bort, ráadásul Lengyelország 1772-es első, 1793-as második és 1795-as harmadik felosztása a lengyel piac végleges összeomlását eredményezte (Pap, 1985).

A következő 2. számú ábra jól érzékelteti a borkereskedelmünkben végbement változásokat:

2. ábra: Borexport Lengyel- és Oroszországba 1736 és 1795 között

(Forrás: Pap Miklós (1985): *A tokaji*. 37. old.)

Látható, hogy a magyar, illetve a hegyaljai bor – hiszen az északi és keleti irányú kivitelben a bor legnagyobb része innen származott – elvesztette stabilitását.

A súlyos vámpolitika, mely túlonatúl megdrágította exportált borunkat, nem maradt bíráló nélkül. 1773-ban az északi borkivitelben érdekelt megyék panasszal fordultak a kormányzervekhez. Talán nem véletlenül: a Helytartótanács kimutatása szerint egy hordó bor vámjá a magyar-galíciai határon 16,1 forint (Galícia ekkor már a monarchia része!), majd tovább szállítva, a lengyel határon újabb 14,6 forint volt. Mindez annak a tükrében, hogy kb. 25-30 forint értékű volt a szállított bor, majdnem 100 %-os vámterhet jelent, amit még a legjobb minőségű és legkeresettebb bor sem tudott tartósan elviselni. Így annak ellenére, hogy Hegyalja továbbra is rendszeres szállítója maradt a bécsi és pétervári udvarnak, az exportált mennyiségek tovább csökkentek (Pap, 1985).

A kivitt borszállítmányokat sok külföldi város, nemesi és főúri kiskirály önkényesen feltartóztatta és megadóztatta, a rossz utak és az északi államok felé létesített, mindössze

négy határátkelő miatt pedig több mérföldes kerülőutakat kellett megtenni. A felvázolt körülmények között a borkivitel szinte semmi hasznot nem hozott (Pap, 1985).

(„Keserű érdekességként” hozzátenném, hogy a piacok elvesztéséhez kereskedelmi élehetlenségünk is hozzájárult. A magyar arisztokrácia, a nemesség méltóságon alulnak, megalázónak tartotta a „kupeckedést”, a katonáknak pedig egyenesen tilos volt borral kereskedniük.)

4. Az Oroszországba irányuló export szerepe Tokaj-Hegyalján

Hiányos volna a hegyaljai szőlőbirtokosok felsorolása, ha soraikból kifelejténénk az orosz cárokat, hiszen nekik is volt szőlőjük és pincéjük Tokajban. Majdnem száz éves történetük sok érdekes momentumot rejteget...

A kuruc kor alkonyán a magyar-orosz kapcsolatok felerősödtek, a Rákóczi-szabadságharc végéig a tokaji borok akadálytalanul jutottak el Oroszországba, köszönhetően a cár és a fejedelem közötti jó viszonynak. Hegyalja nedűje „diplomáciai segédeszközként” már az 1707. szeptember 15-én Varsóban, I. Péter és II. Rákóczi Ferenc között létrejött szerződés aláírásnál is megtette a magáét, javította a tárgyaló felek kedélyállapotát. A cár rajongott a tokaji borért, de ezért nagy árat is kellett fizetnie. A szállítók ekkoriban 40-50 jefimkát, azaz kb. 20-25 rubelt (25-35 forintot) fizettek egy ántalag (75 liter) óborért, amely rossz minőségű utakon, gyenge közbiztonság mellett általában a Tokaj-Kijev-Moszkva útvonalon jutott el rendeltetési helyére. Alternatív útvonalként a tengeri szállítás jöhetett szóba, ám ekkor a sós, párás tengeri levegő a borok minőségének rovására ment. A tranzitilletékek és a magas vámtarifák amúgy sem tették nyereségessé ezt a kockázatos vállalkozást. Ezért kényszerülhetett rá a cár, hogy megkísérelje áttelepíteni a hegyaljai típusú szőlőművelést és bortermelést saját hazájába – ötlete csak halála után valósulhatott meg, habár átütő sikerről ekkor sem beszélhetünk (V. Molnár, 1998).

Nagy Péter indított első ízben orosz küldöttséget hazánkba, azzal a megbízással, hogy a cári udvar részére hegyaljai borokat vásároljanak. Fizetőeszközként eleinte az akkori orosz valutát, vagyis a prémet használták; később az arany állandósult (Balassa, 1991).

Halála után utóda, I. Katalin (1725-1727) uralkodása alatt tovább nőtt a kereslet a magyar borok iránt. Szemléletes példaként szolgál az a tény, hogy a cárnő két év alatt az állami bevételek 1/10-ét költötte italféleségekre, köztük magyar borokra (V. Molnár, 1998).

Az orosz cárok több ízben kaptak ígéretet a bécsi kamarától, hogy vámkedvezményrel szállíthatnak tokaji borokat birodalmukba. Ennek reményében Anna Ivanova régensnő 1733 júniusában megalapította a Magyar Borok Bizottságát, vagy ahogy nálunk nevezték: a Tokaji Orosz Borvásárló Bizottságot, melynek vezetésével Fjodor Visnyevszkij alezredest bízták meg. Feladata az volt, hogy évente 150-200 ántalag jó minőségű bort küldjön szekereken Pétervárra. A helyi hatóságok, de még a bécsi udvar sem nézte jó szemmel a kolónia tevékenységét, hiszen annyi bort, illetve aszút vásároltak fel, hogy a belső piac és az udvar számára nem maradt elegendő mennyiség. A bajokat tetézték azzal is, hogy önkéntelenül felhajtották az árakat (Balassa, 1991; V. Molnár, 1998).

Átmeneti szüneteltetés után I. Erzsébet (1741-1761) 1745 után felújította a bizottság tevékenységét. A vezetés a régi maradt, feladata azonban az 1745. április 6-i cári rendelettel módosítva lett. Eszerint évente 750 ántalag bor vásárlását kellett lebonyolítani a rezidensnek és 35-40 fős kíséretének. Munkájuk azonban továbbra is ellenszenvbe ütközött: szkizma terjesztésével és ügynöki tevékenységgel, a Habsburg Birodalom belső fellázításával vádolták meg vezetőjüket. Összetűzésbe kerültek a Zemplén megyei hatóságokkal is: évtizedeken át tartó ingatlanpercek kezdődtek, aminek a vége az lett, hogy 1753-ban a bizottság elhagyta Tokajt (V. Molnár, 1998).

A hétéves háború idején az oroszok ismét megjelentek, amelynek háttérében a két birodalom politikai szövetsége állt. Ez az időszak (1745-1761) tekinthető a hegyaljai orosz borkivitel fénykorának: évente 750-800 ántalag bor került Pétervárra, amit különféle nemzetiségű kereskedők további szállítmányokkal egészítettek ki (V. Molnár, 1998).

A cárnő halála után utóda, III. Péter poroszbarát politikája miatt ismét elmérgesedett a helyzet a Monarchiával, de II. Katalin (1762-96) hatalomra jutása után rendeződött a kapcsolat a két birodalom között, így a kolónia Tokajban maradhatott, folytathatta tevékenységét. Az ingatlanpercek – melyek különböző zálogbirtokok miatt robbantak ki – végül nem kedveztek az idegen bizottság működésének. A visszavett birtokok után hirtelen hanyatlás következett be, az átlagos évi orosz export 250-300 ántalagra süllyedt le. Közrejátszott ebben a franciák okos gazdaságpolitikája is: amikor a mi hatóságaink a Tokaji Borvásárló Bizottság megszüntetésére törekedtek, a franciák már 1755-ben százezer butélia francia bort és pezsgőt osztottak (!) szét orosz udvari körökben, hogy megszerettessék saját italaikat, és hogy elhódítsák az orosz piacot (V. Molnár, 1998).

Tovább növelte a feszültséget, hogy az orosz küldöttség (a hazai törvények szigorú tiltása ellenére) szőlővesszőket vásárolt fel, és próbált meg elszállítani Hegyaljáról. Komolyabb diplomáciai ellentét csak udvari beavatkozással volt elkerülhető (V. Molnár, 1998).

1789 után ismét felélénkült a hegyaljai borok kereslete, mivel II. Katalin a francia forradalomtól irtózva beszüntette a francia borok oroszországi behozatalát. Ez a növekedés azonban csak átmenetinek bizonyult, a cárnő halála után fia, I. Pál (1796-1801) 1798. január 26-án véglegesen megszüntette a Tokaji Borvásárló Bizottságot (V. Molnár, 1998).

A bizottság felszámolása mindkét oldalt hátrányosan érintette. Magyar részről a racionális kereskedelempolitika az orosz piac megtartása lett volna, de az országban szinte mindenki ez ellen dolgozott. Az udvari kancellária, a Helytartótanács, de még Zemplén megye is mindent megtett azért, hogy akadályozza a bizottság működését, sőt sok esetben még borszállítmányait is elkobozták. A dolog háttérében valóban a bizottság működése állt: munkájuk nyomán magasabbak lettek a bérek, magasabb áron vásárolták a bort – vagyis felhajtották az árakat –, ami jólétet teremtett a köznépnek, de sértette a nagyobb méltóságú urak érdekeit. A földesurak kocsmáltatójoga, a földesúri elővételi jogok és a különböző lehetőségek sok esetben elvesztették elsődleges szerepüket. Így egy olyan kereskedelmi partnert veszítettünk el, amely érzékenyen hatott a birodalom, az ország, illetve a régió gazdaságára. A hegyaljai bortermelőket a bizottság felszámolása rendkívül súlyosan érintette, ezt a csapást már csak Lengyelország felosztása és meggyengülése tudta fokozni (V. Molnár, 1998).

A híres bornak nem maradt tőkeerős felvevőpiaca, így a Hegyalja lassan saját borába fulladt.

5. Szőlő- és borgazdaság és a demográfia kölcsönhatása a XVIII. és XIX. század első felében

A tokaj-hegyaljai mikrokörzet minőségi bortermelésével a XVI-XVII. századtól hazánk legfontosabb szőlő- és borgazdasági területe. A terület nagy termelési értéket állít elő, ami annak a következménye, hogy a szőlőművelés és borgazdálkodás nagyon munkaigényes. Egy kat. hold gabonaterület abban az időben évente 8-10 munkanapot igényelt, ugyanennyi szőlő munkaerő-szükséglete ennek több mint 10-12-szerese volt. Más számítások ennél lényegesen nagyobb eltérést mutatnak: a holdankénti szőlő hagyományos művelése akár évi 240 munkanapot is igényelhetett. A szőlő népességeltartó képessége tehát sokkal magasabb volt, mint azokon a területeken, ahol szántógazdálkodást folytattak (Orosz, 1998).

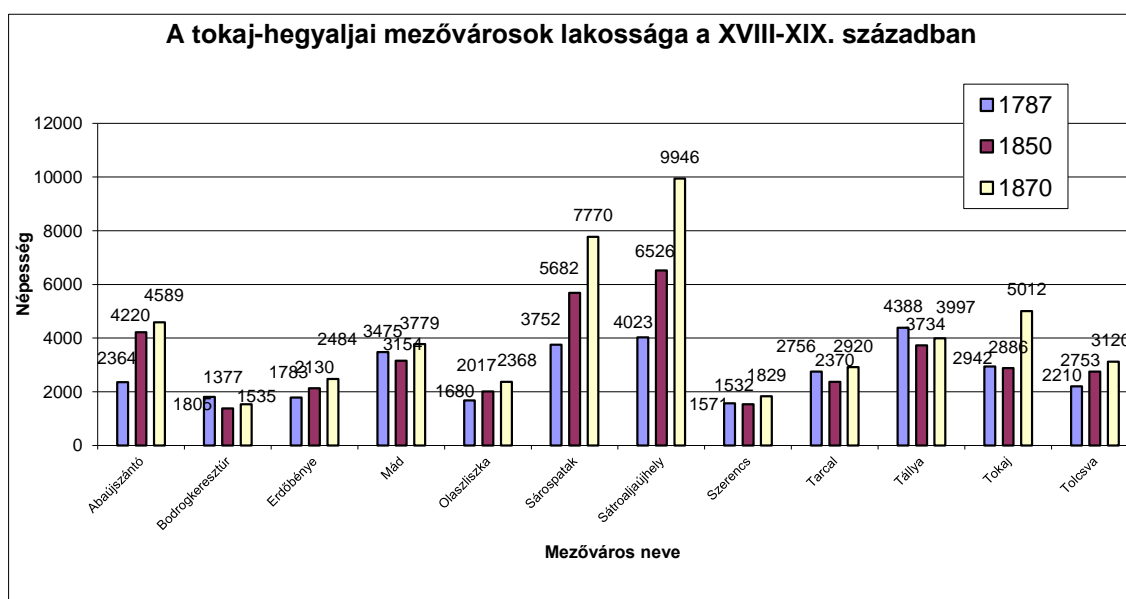
A két alaptényező (nagy termelési érték és hatalmas munkaerő-igény) együttes hatásaként Tokaj-Hegyalja nemcsak az egyik gazdaságilag legfejlettebb kistáj-csoportja volt a történelmi Magyarországnak, hanem a legsűrűbben lakott része is (Orosz, 1998).

A II. József-féle 1784/85. évi összeíráskor 41 285 fő lakta a régiót, melynek kb. 75 %-a (31 373 lakos) 12 mezővárosban koncentrálódott. Az együttes határok területe 103 471 kat. hold, azaz csaknem 59 ezer hektár, az átlagos népsűrűség pedig 53,17 fő volt négyzetkilométerenként. Figyelembe véve még azt is, hogy Sárospatak 28 ezer holdas határából több mint 20 ezer a Bodrog bal partjára esett, azaz jórészt legelőnek számított, a valós népsűrűség nagyobbnak mutatkozik: 66,31 fő négyzetkilométerenként. Ez az érték magasabb volt Franciaország vagy a nyugati német államok akkori népsűrűségénél, és az országos átlagnál (28,8 fő/négyzetkilométer) is jóval nagyobb eltérést mutat. Ez a nagy népsűrűség összefügg az intenzív földhasznosítással, az exportorientált bortermeléssel és a peremtájak településfejlesztő helyi és helyzeti energiájával (Dr. Boros, 1996, Orosz, 1998).

Dr. Boros (1996) alapján 1787-ben a legnépesebb település Tállya volt 4388 lakossal. A többi település népesedési helyzetét, illetve további sorrendet a következő diagram (3. ábra) mutatja be:

3. ábra: A tokaj-hegyaljai mezővárosok lakossága a XVIII-XIX. században

(Forrás: Dr. Boros László (1996): Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának... 148. o.)

A XVII-XVIII. századi előbb dinamikus, majd fokozatosan lanyhuló gazdaságfejlődés elsődleges mozgatórugója a szőlőművelés és bortermelés, illetve a borkereskedelemről származó

jövedelem volt. Mellette azonban fontos megemlíteni más tényezőket is: pl. néhány mezőváros (Sátoraljaújhely, Sárospatak, Tokaj, stb.) jelentős piaci közigazgatási és kulturális vonzókörzettel rendelkezett. A sárospataki kollégiumba az ország minden részéből érkeztek művelődni vágyó diákok, és Tokaj volt az egyik legfontosabb tiszai folyami átkelőhely, a máramarosi só és fa fogadóállomása (Dr. Boros, 1996, Orosz, 1998).

A már korábban említett, a XVIII. század végén bekövetkező, a külső- és belső piacok beszűkülésének köszönhető gazdasági lanyhulás, a korábbi dinamikus fejlődés lassulása, a termelés stagnálása, majd fokozatos visszaesése a XIX. század első felében a táj település-földrajzi és demográfiai képében már megjelenik, habár a statisztikai adatok még a népesség növekedését, a népsűrűség számbeli fölényét jelzik a környező vidékekhez képest. (3. ábra)

A fejlődés egyértelműen megtorpan, hosszú stagnálás, majd hanyatlás kezdődik, amelyet sokféle módszerrel próbálnak meg kezelni – váltakozó sikerrel...

6. Borgazdálkodás Tokaj-Hegyalján a XIX. században: mennyiségi és minőségi változások

Zemplén vármegye 1825-1827-es követi utasításából tudjuk, hogy egész Hegyalján 75 000 hordó, vagyis 187 000 akó bor az átlagtermés, melyből csak 14 000 hordó, azaz 35 000 akó bor került exportra. S ez a mennyiség is csak 5500 hordó, vagyis 13 750 akó aszút tartalmazott. Így nem meglepő, ha fájdalmasan és értetlenül veszik tudomásul a kivitel hanyatlását: *„hiszen a folyók folyása nem változtatta irányát, s a magyar bor ma is olyan jól kiállja a tengeri és folyami kivitel próbáját.”* (Fábián, 1974, Feyér, 1981).

De vajon mi lehet az oka a nagymértékű visszaesésnek? A probléma forrása az eladhatatlan bor lehetett, amely nem fedezte a szőlők és a pincészetek költségeit. A termőterület és vele párhuzamosan a mennyiség radikálisan lecsökkent, a minőség leromlott. Az annak idején oly híres hegyaljai borkereskedelem jórészt átkerült Miskolcra, mert innen a görög, illetve zsidó kereskedők könnyebben tudtak értékesíteni, s kihasználva kopott hírnevét, más borokkal vegyítették (Fábián, 1974).

A vármegye sajnos éppen ezt, vagyis az elburjánzó borhamisításokat látta elsődleges veszélyforrásnak. Törvények és intézkedések egész sorát hozták: tiltották az örmények, görögök és zsidók aszúfelvásárlását, sőt azok sem vehettek aszú szőlőt, akik nem rendelkeztek szőlőbirtokkal. Az igazi okot azonban nem vették észre, hiszen a hamisítások nem belföldön

történtek – ahol amúgy is rengeteg eladatlan bor halmozódott fel –, hanem éppen a borkészlet nélkül maradt külföldi kereskedelemben. Rendeleteikkel csak látszateredményeket értek el, az igazi problémát, a szőlőtermesztés hanyatlását és a magas harmincadvámokat nem tudták megváltoztatni (Fábián, 1974).

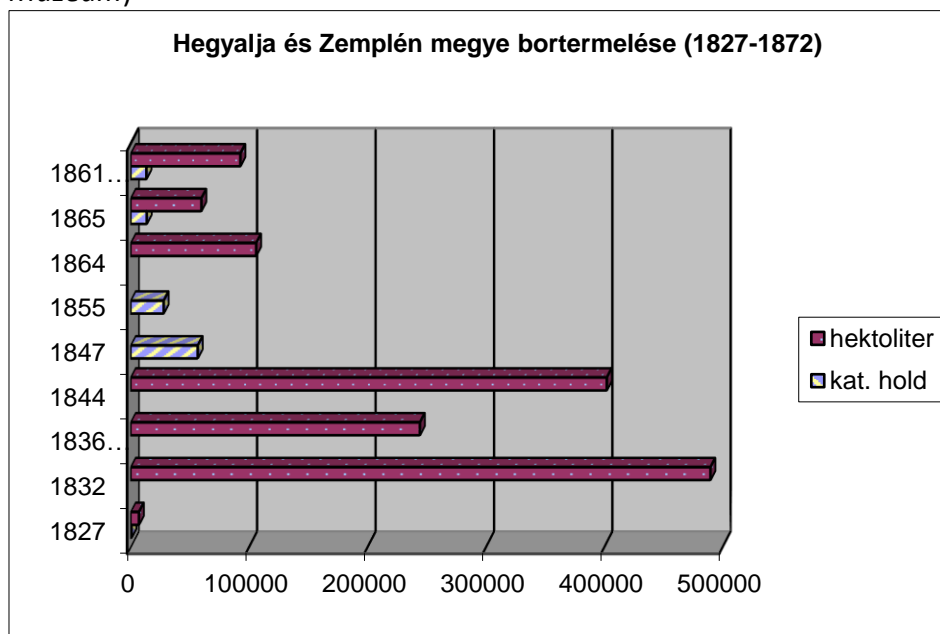
A bortermelés felvirágoztatása érdekében az 1825-1827-i országgyűlésen egy erre a célra alakult szakértő bizottság tizennégy pontból álló javaslatot fogalmazott meg, amit a vármegyei közgyűlés 1827. március 15-én hagyott jóvá. Ennek első pontjában nyilatkoznak a külkereskedelelem akadályainak megszüntetéséről és a fölemelt vámok leszállításáról, illetve a hordók után fizetendő különvám eltörléséről. Szó esik még az orosz birodalom felé vezető négy tiltott út megnyitásáról, a Galícia felé esedékes harmincadok eltörléséről és az Ausztria-Magyarország közötti vámok megszüntetéséről és/vagy rendezéséről. Javasolják még részvényes kereskedelmi társulatok létrehozását, illetve más pontok a földesúri elővételi jogok kiterjesztését, illetve a kilenced és tized pénzben és robotban való megváltását (csak rossz termés esetén!) is esedékesnek tartják (Fábián, 1974).

Figyelemre méltó a kilencedik pont, amely egyértelműen a szőlőgazdaságok rekonstrukciójára vonatkozik: mennyiségi és minőségi többlettermelést, a termelési szerkezet megváltoztatását tűzi ki célul. Érdemes kiemelni a következő részletet: *„... valamennyi szőlőben a kevésbé jó minőségű fajok, úgymint a gerzset, polyhos, tökszőlő, vállasdemjén, kövi szőlő, jobb minőségűekkel helyettesítendő, az északi oldalon, a völgyben vagy síkon a harmadik klasszisba osztott szőlők művelése hatévi határidő alatt büntetendő.”* Egységes űrtartalmú hordók és puttonyok használatát helyezték kilátásba, a rendelkezések betartására biztosok választását javasolták, mindezek ellenére a szőlő- és borgazdaságok felvirágoztatása azonban csak álom maradt (Fábián, 1974).

Tekintsük meg a következő 4. ábrát, mely egész Zemplén megye bortermelését mutatja be az adott időszakban:

4. ábra: Hegyalja és Zemplén megye bortermelése (1827-1872)

(Forrás: Fábíán (1974): Tokajhegyalja borgazdasága. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum)

Az ábra egy folyamatos csökkenést vázol fel. Sajnos a források elég hiányosak, így egy-egy időszakban nincs adatunk a termőterületről vagy a terméseredményről. De a tendencia így is nyomon követhető! A reformkorban sürgetővé vált problémákra adott válaszok átmeneti enyhülést hoztak, a fejlődés azonban továbbra is csak óhaj maradt. A termésátlagok a szabadságharc kirobbanásáig „jók” voltak, de hosszú távú növekedést nem tudtak produkálni.

Az 1848-49-es szabadságharc idején folytatódott a szőlők leromlása. A küzdelmek leverése után a megtorlás az itt élő családokat is tönkretette, a gazdák rövid ideig csupán annyit termeltek, amennyi a háztartás szükségletét fedezte. A termelés és a beművelt terület nagysága néhány évre a holtpontra zuhant. A régi borvidék alig 2/3-a szőlő, s annak is legfeljebb fele volt jól művelt. A szabadságharc után egyre több terület maradt parlagon, s az erózió olyan területeket pusztított el, melyeken a szőlő többé már nem volt képes megélni (Fábíán, 1974).

Természetesen néhány évvel a szabadságharc bukása után a helyzet enyhülni látszik. A 4. ábra alapján azt mondhatjuk, hogy termésátlagok egy alacsony szinten stabilizálódtak, sőt bizonyos számítások szerint egyértelmű fejlődés következett be.

A jobbágyfelszabadítás által egy tiszta helyzet jött létre, hiszen csak ekkor, a XIX. század második felében vált az egész hegyaljai és zempléni szőlőterület egyformán adókötelessé, s

csak ekkortól ismerjük statisztikai pontossággal ez egész borvidék terméseredményeit. Ha ezek után megnézzük, hogy az 1861-72-i időszak átlaga 92 500 hl bor volt 13 300 katasztrális hold szőlőről (ebből Hegyalja részesedése kb. 10 000 hold és 75 000 hl bor), s ha ezt összevetjük a korábbi, 10 év átlaga alapján számolt 40 000 hl-es borhozammal, akkor egyértelmű növekedést, sőt duplázódást figyelhetünk meg (Fábián, 1974).

Minek köszönhető ez a változás? Egy elsődleges okként a XIX. század derekától bekövetkező gazdasági változásokat említhetjük meg. Megszűnt az exportot terhelő vámrendszer, elkezdett kiépülni a szállításban és a kereskedelemben is új lehetőségeket teremtő vasúthálózat. Mindezek hatására felélénkült a termelési kedv, Hegyalja dolgos népe, a régi és az új birtokosok ismét vállalták a termeléssel járó kockázatot, bíztak szőlőik és boraik jövőjében (Fábián, 1974).

Másrészről egyre több egyéni kezdeményezés is történt, ezek a kísérletek a lassan beinduló fejlődésnek szolgáltattak biztos hátteret. Ilyen volt 1853-ban Bretzenheim Ferdinánd herceg próbálkozása is, aki sárospataki uradalma mellett a regéci kőedénygyár tulajdonosa is volt: hegyaljai bortermelőkből alapított részvénytársaságot. 1857-ben gróf Andrássy György létrehozta a Tokaj-hegyaljai Bormívelő Egyesületet, 1870-ben Sárospatakon megalakult a Bortermesztési Egyesület, majd 1871-ben Sátoraljaújhelyen báró Vay Miklós elnöklete alatt megszerveződött a Hegyaljai Bormívelő Társaság (Fábián, 1974).

Ezen tömörülések célja általában véve egységes volt: a Hegyaljára vonatkozó különleges intézkedések kiharcolása, szőlészeti kutatóállomások létesítése, pinceszövetkezetek alapításával az egységes bortípus megteremtése, a régi piacok és a régi hírnév visszaszerzése. Működésüknek köszönhetően vontatottan, de megindulhatott a borkereskedelem, főleg Galícia és Ausztria felé, ez azonban a régi kivitelhez képest elenyészőnek bizonyult (Fábián, 1974).

Amint láthatjuk, intézkedésekből és próbálkozásokból nem volt hiány. A Bach-rendszer új kereteket teremtett: eltörölte a Magyarország és az osztrák örökös tartományok között húzódó vámhatárokat, s hódító útjára indult a vasút is, nem is beszélve a számos egyéni kezdeményezésről. A lehetőség adott volt, megnyílt az út a magyar borok exportja előtt, de az 1875 körül kezdődő filoxéravész megghiúsította a reményeket.

7. Az 1873-as felmérés

Dr. Boros (1996) hivatkozik Keleti Károly 1873-ban végzett felmérésére, amely pontos számadatokkal szolgál Hegyalja szőlő- és borgazdaságáról. Bodrogszegi, Hercegkút és Károlyfalva kivételével közli a települések szőlőterületét, a megtermelt bor mennyiségét és a szőlőtulajdonosok számát. A következő 5. számú ábra az ő adatai alapján készült:

5. ábra: A tokaj-hegyaljai szőlő- és borgazdaságok a filoxéra előtt

(Forrás: Dr. Boros László (1996): Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának... 129. old.)

<i>Település neve</i>	<i>Birtokok száma</i>	<i>Szőlőterület (ha)</i>	<i>1873-as bor (akó)</i>
Abaújszántó	29	346,6	5000
Bekecs	118	47,1	300
Bodrogkeresztúr	240	171,5	3000
Bodrogolaszi	127	226,4	931
Erdőbénye	450	227,9	2500
Erdőhorváti	292	176,5	1000
Golop	72	81,6	380
Legyesbénye	183	72	1000
Mád	550	508,3	6450
Mezőzombor	183	192	1600
Monok	365	308	3800
Olaszliszka	600	250,5	600
Ond	178	130,4	800
Rátka	440	172,6	700
Sárazsadány	51	23,6	1068
Sárospatak	1549	544,4	10220
Sátoraljaújhely	1093	60	2700
Szegilong	41	27,6	270
Szerencs	475	172,6	2700
Tarcal	640	517,8	6129
Tállya	1200	920,7	7000
Tokaj	502	447,1	2200
Tolcsva	540	549,5	7500
Vámosújfalú	110	103,5	300
Végardó	0	5,2	0
<u>Összesen</u>	10028	6283,4	68148

Az 5. ábra szerint 1873-ban a Hegyalján több mint 10 ezer szőlőbirtokos 6283,4 hektár területen gazdálkodott, s így összesen 68 148 akó (= 37 002 hl) bort termelt.

A legnagyobb területtel Tállya rendelkezett (920,7 ha, a hegyaljai szőlők 14,65 %-a), őt követte Tolcsva, Sárospatak és Tarcal. A legtöbb szőlőbirtokos Sárospatakon (1549 fő, a hegyaljai szőlőbirtokosság 15,44 %-a), Tállyán, Sátoraljaújhelyen és Tarcalon volt. A tulajdonosok nagyobb hányada helyi illetőségűnek számított, de számos nem helyben lakó birtokos, felvidéki (kassai, bártfai, lőcsei, késmárki, szepesbélai, iglói, stb.) gazdag polgárt, bérlőt is találunk a gazdálkodók listájában.

Az 1868. évi XXIX. tc. – amely eltörölte a szőlődézmát – lehetővé tette a kapitalista fejlődés elindulását, a szőlő- és bortermeles válságából való kijutását. Tovább gyarapodtak a gazdálkodás korszerűsítését elősegítő elképzelések megvalósításai: így indulhatott be 1873-ban Tarcalon a vincellérképzés (Dr. Boros, 1996).

Az igazi kibontakozást azonban még mindig az értékesítési problémák akadályozták. Az elenyésző élénkülés mellett egyre több gond bukkant fel: pl. a franciák olcsó tengeri szállítása (Londonba, Hamburgba és Szentpétervárra) legyőzhetetlen konkurenciának bizonyult. A mi boraink árát pedig éppen a magas szállítási költségek növelték meg legjobban, aminek következtében versenyképességünk rohamosan gyengült. Az 1856-ban megkötött francia-orosz egyezmény hatására kivitelünk a felére esett vissza (Dr. Boros, 1996).

Közben pedig megérkeztek az első figyelmeztető jelzések a filoxéra nyugat-európai pusztításáról...

VI. A filoxéravész és a második rekonstrukció

1. A filoxéra

Franciaországban, a borászat vezető országában az 1860-as évek elején titokzatos kór tizedelte meg a szőlőket: a tőkék sárgás foltokban pusztultak ki. A titokzatos vész néhány év alatt Európa-szerte óriási pusztítást végzett. Az 1870-es évek elején Portugália, Svájc, Németország és Ausztria szőlőkultúráját támadta meg, majd áterjedt Spanyolország és Olaszország területére, az 1880-as években pedig elérte a kelet-európai és a balkáni államokat is (Burucs, 1998).

A kór nem maradt sokáig ismeretlen: személyében egy körte alakú, sárgászöld színű apró rovar, a szőlőtetűt vélték felfedezni. A kártevő a szőlő hajszálgökeire tapadva mérgező nedvet bocsátott ki, így szívta el a növény elől a számára nélkülözhetetlen nedvet. A szőlőtőkék egymást behálózó gyökérzetén keresztül gyorsan megfertőzte az egész termőterületet, és az utolsó nemzedék szárnyas alakban a felszínre kerülve – a szél segítségével – távoli területek ostromlását kezdhette el. Gyengébb talajon 3-4, jobb minőségű földeken 7-8 évre volt szüksége ahhoz, hogy végezzen a növényekkel. A könnyű, agyagos földet kedvelte, a meszes, homokos, illetve a nedves talajon nem maradt meg (Burucs, 1998).

Számos ellenszerrel próbálkoztak (pl. ciánkáli, benzin, kénsav, szappan, stb.), ezekkel azonban csak mérsékelni lehetett a pusztítást, de a kártevőt nem tudták kiirtani. A védekezésnek is több fajtájával kísérleteztek – váltakozó sikerrel. Az irtás és égetés nem vezetett eredményre, a szénkénnel való gyérítés pedig költséges, és bizonyos talajokon (tömött, nedves, illetve köves) teljesen hasztalan volt. A vízárasztásos módszer leginkább csak elméletben jelent meg, tartósabb megoldásnak ígérkezett viszont a homoki szőlők ültetése, illetve az elpusztított szőlők újratelepítése (Burucs, 1998).

2. A filoxéravész megjelenése Magyarországon

A földművelés-, ipar-, és kereskedelemügyi miniszter már 1872 áprilisától körlevelekben figyelmeztette a különböző gazdasági és borászati egyleteket a közelgő veszélyre. Rendeletileg tiltotta meg a gyökeres és sima vesszők külföldről való behozatalát. Az érintettek azonban nem sok figyelmet fordítottak az intő jelzésekre, sőt az is hírére vette paraszti körökben, hogy az egész csak ellenük kitalált úri riogatás (Burucs, 1998, Balassa, 1991).

A vész az 1870-es évek közepén ütötte fel a fejét. A kártevőt 1875-ben egy temesvári távirótiszt, Gerger Ede fedezte fel Pancsován, egy szőlőküldemény hulladékában. Az illetékes miniszter azonnal cselekedett: zár alá vette a környéket, megkezdte a szénkénnel való irtást, de a radikális beavatkozás a fertőzés tovagyűrűzését már nem tudta megállítani. Történelmi borvidékeink pusztulásnak indultak (Burucs, 1998, Balassa, 1991).

3. Filoxéravész Tokaj-Hegyalján

Szabó Lajos a tarcali Vincellérképző Intézet igazgatója így jellemzi a hangulatot Tokaj-Hegyalján 1882-ben: „... a köznép nem ismervén a phylloxerát, s annak pusztítását, nem hiszi, hogy a phylloxera képes volna szőlőiket tönkre tenni s azt állítják, hogy az egészet csak az urak találták ki.” Herman Ottó 1880-ban ugyanakkor másképpen fogalmaz: „Hegyalja népe remeg”, de „az emberek jelentős része nem tesz semmit a vész elhárítására...” (Burucs, 1998, Balassa, 1991).

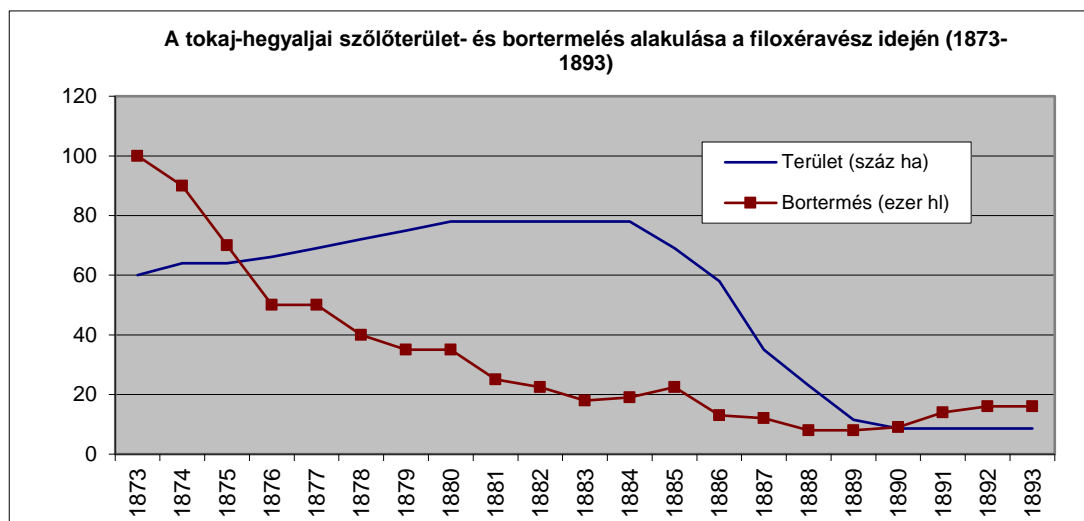
Hegyalján Kassa felől várták a filoxerát, mert Mathiász János kassai szőlőiskolájából fertőzött vesszők, töves szőlők kerültek ki, s juthattak el Hegyaljára is. Félelmük nem volt hiábavaló! Egyes források szerint 1885-ben, mások szerint már korábban is (1873) Hegyalja több pontján megjelent a veszedelmes kártevő, s tíz év alatt 6500 hektárról 4032 hektárra, azaz 37,9 %-kal csökkent a szőlővel művelt területek nagysága (Balassa, 1998).

1885 júniusában Tarcal község határában találtak filoxerát, s az illetékes miniszteri leirat (két hónapra rá!) a megyét zárlat elrendelésére utasította. Ezen zárlati csoporton belül található Szerencset, Legyes-Bényét, Bekecset, Monokot és Ond községet is, így ezeken a településeken érvénybe lépett az ilyen esetekre vonatkozó hatályos rendelet. 1885-ben filoxerát jelentettek Szerencs, Ond, Legyesbénye, Bekecs, Monok, Mád, Mezőzombor, Bodrogkisfalud, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Tolcsva és Tarcal községekből, illetve a sátoraljaújhelyi járás Kisbári nevű falujából. Ezen felsorolásból azonnal kitűnik, hogy 1885-ben a déli és a középső részre korlátozódott a kór elterjedése. 1887-ben Tokaj-Hegyalja északi részében is észlelték a filoxerát. Júniusban Tolcsváról és Sárospatakról érkezettek jelentések a fertőzésről. Így számoltak be a szomorú eseményről: „Olaszliszván elterjedése olyan mértékű, hogy a szüret eredményében is lemerhető.” (Burucs, 1998, Balassa, 1991).

A filoxéra neve a tájon rettegettebb volt pestisnél. Megjelenése akkora csapást jelentett, mint amikor jó fél évszázaddal később a „kolorádó”, az amerikai burgonyabogár árasztotta el Európát. A pusztítás nagyságát az alábbi diagram (6. ábra) hivatott érzékeltetni:

6. ábra: A tokaj-hegyaljai szőlőterület- és bortermelés alakulása a filoxéravész idején (1873-1893)

(Forrás: Dr. Boros László (1996): Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának... 219. old.)

Az ábrán látható csak igazán, hogy mekkora csapást jelentett Hegyaljának a filoxéra. A bortermelés a kártevő legkorábbi feltételezett megjelenésétől (1873) kezdve folyamatosan csökken, még úgy is, hogy a megművelt szőlőterület nagyság 1880-ig lassú növekedést mutat, majd stagnál egészen 1885-ig. A terméseredmények 1873-tól csökkennek, ez valószínűsíthetően a rovar pusztításának tudható be. 1885 után – amely a korabeli feljegyzések alapján a filoxéra elterjedésének hivatalos dátuma – soha nem látott hanyatlás kezdődött el. A szőlőterület néhány év alatt kevesebb mint 1/5-ére csökkent, a mélyponton, 1887 és 1891 között pedig akadt olyan év, amikor az 1860-as évek átlagának 1-2 %-át tette ki a hegyaljai, illetve az egész Zemplén megyei bortermés. A bajokat tetézte, hogy a még megmaradt szőlőket 1891-ben a szőlőragya, a *Peronospora Viticola* támadta meg. Néhány év alatt az évezredes hegyaljai szőlőkultúrából alig maradt valami (Burucs, 1998, Balassa, 1991).

Aki tudott, menekült Hegyaljáról, aki nem, az más megélhetési formát keresett. A Tolcsva környéki zsidó szőlőbirtokosok például az Alföldön vásároltak új birtokokat, a szőlőművelést földművelésre cserélték le. Tarcal zúzdával felszerelt kőbánya létesítését kérte a kereskedelmi minisztertől a pénz nélkül maradt, nyomorgó lakosság foglalkoztatása miatt. A helyi népesség mindennapi megélhetése került veszélybe (Balassa, 1991).

Az olyan területeken – mint például Hegyalja –, ahol a szőlőtermesztés és a hozzá kapcsolódó, de nélküle élni nem, vagy csak alig tudó ipar, kézművesség biztosította a lakosság egzisztenciáját, sokan el- vagy kivándoroltak. Ilyen nyomorúságos sorsra jutottak a

napszámosok, a csőszök, a vincellérek, a borkereskedők és a hordókészítők is. „*Nem faluk vagy vidékek, hanem országrészek mentek tönkre, és az utolsó karóból vándorbotot, a préházi kötényből vándortarisznyát készítve indultak neki az új világnak*” – olvashatjuk egy kortárs író beszámolójában (Balassa, 1991).

A filoxéra Tokaj-Hegyalján okozott kártételének megértéséhez feltétlenül szükséges a Kárpát-medence más vidékeiről származó adatok ismertetése, összevetése: amíg a történelmi Zemplén vármegye szőlőinek 83,1 %-a elpusztult, addig Hevesben 93,5 %-os, Beregben 79,3 %-os, Szatmárban 76,2 %-os, Abaúj-Tornában 96,7 %-os, Tolnában 87,6 %-os, Borsodban 93,7 %-os, Ungban 44,6 %-os, Ugocsában 56,2 %-os, Sopronban 16,4 %-os, Baranyában 79,5 %-os, Nagy-Küküllőben 35,0 %-os, Csongrádban 4,5 %-os, Pest-Pilis alsó részében 0,0 %-os volt a pusztulás (Burucs, 1998).

Talán érdemes megemlíteni, hogy szőlőtermő vidékeink haldoklása következtében 1892 után a termelők még a hazai borfogyasztást sem tudták fedezni, így 10 éven keresztül behozatalra voltunk utalva!

4. A filoxéra elleni védekezés

A kezdeti hitetlenkedés, közöny, vagy éppen lustaság után Hegyalja népe magához tért, és megpróbált védekezni; kis- és nagybirtokos egyaránt. Sokféle módszerrel próbálkoztak, közülük sok mai szemmel nézve igencsak kezdetlegesnek tűnik, és a gyakorlatban eredménytelennek bizonyult.

Megemlíthetjük Sikor Józsefet, aki átható szagú naftalint ázott le a szőlő gyökérzetéhez, mások petróleummal, illetve petróleummal impregnált kőzettel próbálkoztak. A gyógyszerészek különösen tevékenynek bizonyultak, sokukat a szőlő megmentése, a gyors siker és hírnév mellett a meggazdagodás is hajtotta (Burucs, 1998, Balassa, 1991).

Viszonylag hamar felismerték a kén és a kénvegyületek lehetséges szerepét, egyre több oltóanyag összetételében bukkantak fel kénszármazékok. Kísérletezettek még poloskafű főzettel, calciumcarbiddal és pikrinsavval is (Burucs, 1998, Balassa, 1991).

A francia példa alapján sok helyen próbálkoztak kiirtással és kiégetéssel. Fellazították a talajt, kihúzták a gyökereket, majd szénkéneget öntöttek a kiásott gödrökbe. Egy másik, Herman Ottó által is felkarolt eljárás szerint a tőkék köré gödröt ástak, s azt feltöltötték homokkal. Az

alföldön ez a módszer hatásosnak is bizonyult, Hegyalján azonban nem jelentett igazi védelmet a filoxéra ellen (Burucs, 1998, Balassa, 1991).

Sokan kísérleteztek az ugyancsak francia ihletésű gyérítéssel (szénkénegezéssel). Ez az eljárás drága volt, de megfelelő adagolással végre hatásos védelmet jelentett, alkalmazását a Filoxera Bizottságok szorgalmazták. A módszer valóban jónak tűnt, de végső soron nem jelentett teljesértékű és végleges megoldást (Burucs, 1998, Balassa, 1991).

A hegyaljai védekezés sokat köszönhetett a Tarcali Vincellérképző Intézetnek (amerikai oltványok népszerűsítése) és a tállyai Bártfai Szabó Gyulának.¹ Ez az öntevékeny, profetikus alkatú szakértő és termelő a filoxéra elleni védekezés tanulmányozására saját pénzén tett tanulmányutat Franciaországba, és saját birtokán elsőként telepített amerikai oltványszőlőt. Az ő megszállott propagandája és személyes példamutatása, majd később határozottabb állami támogatás segítségével az amerikai, már szülőföldjén természetes védettséget szerzett alanyra történő oltás terjedt el, ami egyúttal hatásos módszernek bizonyult. A nálunk hagyományos fajtákat ráoltották azokra a tengerentúli fajtákra, amelyeket a filoxéra nem tudott elpusztítani. (Az amerikai fajok ellenállóképességét egy Laliman nevű bordeaux-i szőlőbirtokos ismerte fel először 1868-ban.) (Balassa, 1991).

Sajnos, ekkor terjedtek el a szintén ellenálló, direkt termő amerikai fajták is, amelyeket oltani nem kellett, boruk azonban nemcsak rettenetes ízű, hanem nagyobb mennyiségben az egészségre is káros, mérgező hatású volt.

1886-ban Tokaj-Hegyalján (Sárospatakon) már szőlőoltási tanfolyamot szerveztek, 1889-ben pedig 100-200 négyszögöles mintatelepek felállítását határozták el, ahol az érdeklődő szőlősgazdák megismerkedhettek az amerikai szőlővesszőkkel. Ha lassan is, de kezdetét vette a rekonstrukció (Balassa, 1991).

5. A második rekonstrukció

Az első rekonstrukció a tatárjárás után vált szükségessé, így ha valaki vidékünkön a filoxéra pusztítását a tatárokéval veti össze, akkor annak nem csupán jelképes az értelme...

Az ország más részeihez hasonlóan a szőlő rekonstrukciója a kisgazdaságok tőkeszegénysége miatt csak nagyon vontatottan indulhatott be, ráadásul erős volt a kételkedés az oltványszőlők

¹ Dr. Bártfai Szabó Gyula tokaj-hegyaljai munkásságát részletesen tárgyalja a dolgozat melléklete, amely a „Borászati Lapok” folyóiratban megjelent válogatott publicisztikák alapján készült.

élettartalma és boraik minősége iránt. Az, hogy egyáltalán történtek bizonyos lépések, nagyobbrészt a már említett Bártfai Szabó Gyulának köszönhető, illetve Bernáth Béla is elévülhetetlen érdemeket szerzett e téren. Mindketten Tállyán, saját birtokukon kezdték el az amerikai vad alanyba oltott, immunis szőlővesszők telepítését. (Ezen oltványok zöme furmint és hárslevelű volt.) (Balassa, 1991, Kerbolt-Lipcsey-Schuszter, 1969).

Az állam a felújítás munkáját a sárospataki, a sátoraljaújhelyi, a mádi, a tolcsvai és az olaszliszkai kísérleti telepek berendezésével, pénzügyi finanszírozásával segítette (Balassa, 1991).

A rekonstrukció hihetetlen változásokat hozott a hegyaljai szőlőművelésben. Egyes szőlészek szerint Hegyalja szőlői a tatárjárás előtt lenn voltak a „szoknyán”, a hegyek lankáinak legalján. Az első rekonstrukció során ezek azért kerülhettek feljebb, a hegyek oldalára, egészen a csúcsok alá is, erdővel vegyítve, mert ott fent kevésbé voltak kitéve a hadak pusztításának. Ennél azonban valószínűbb, hogy a gabonakonjunktúra, illetve a megnövekedett népesség szántóföldi termények iránt igénye következtében „tolta fel” a gabonatermelés a szőlőt. Ami annak javára is vált! (Balassa, 1991, Kerbolt-Lipcsey-Schuszter, 1969).

A múlt század végén, a második rekonstrukció során a hegyaljai szőlőterületek lefelé csúsztak. Fentebb, ahol a talaj sokkal kövesebb, sekélyebb volt, és ahol a telepítés és a művelés egyaránt több munkával járt, kevésbé akadt vállalkozó a filoxéra utáni helyreállításra. A lenti hegy- és domboldalakon a telepítéshez szükséges mély talajforgatást, rigolírozást főleg gőzekével végezték, amit alacsonyabb, enyhébb lejtésű területeken sokkal könnyebb volt elvégezni. A karót, a trágyát és a vizet sem kellett olyan magasra hordani, egyszerűbbé váltak a gondozási feladatok is. Parcellák ezrei maradtak parlagon, melyeket ma is fel lehet ismerni a csúcsokra sapkaként boruló erdő és a „szoknyákon” elterpeszkedő szőlőterület között. Ezt a hajdanán megművelt övezetet az erdő a mai napig nem tudta visszafoglalni: csipkebogyó és kökény éli itt mindennapjait. (Balassa, 1991, Kerbolt-Lipcsey-Schuszter, 1969).

A helyi hagyományok szerint a régi öregek, akik éltek a filoxéra pusztítása előtt, s megérték Hegyalja újjászületését is, nosztalgikusan panaszták, hogy az új tokaji bizony nem olyan, mint a régi volt. Vajon igazuk volt-e? Minden bizonnyal. Hiszen tudjuk, hogy egész sor olyan változás érte a szőlőkultúrát, amelyek egyenként is befolyásolták volna a minőséget, sőt talán a jelleget is. Persze az is lehet, hogy az új bor – ami kétség kívül más volt, mint a régi – netán jobb lett. Erre a válasz elég egyszerű: a táblák lefelé csúsztak, mindjobban elterpeszkedtek a mélyebb talajú, a nedvességet jobban őrző szoknyán, így literre többet lehetett várni, a

cukorfok és más tényezők azonban alighanem romlottak (Balassa, 1991, Kerbolt-Lipcsey-Schusztter, 1969).

Az is nyilvánvaló, hogy a rekonstrukció nem csak a táblák elhelyezkedésén változtatott. A korábbi, igen vegyes értékű nyolc-tíz meghatározó, és a további több tucat mellékes fajta mellett – állami irányítással – a furmint és a hárslevelű vált dominánssá. A fajták szelektálása mellett az előzőleg archaikusan egyszerű szaporítás módja is megváltozott. Régen a döntés vagy bujtás technikáját használták: egy-egy ereje teljében lévő vesszőt lehajlítottak a földre, ahol az meggyökeresedett, és összevissza növe egy új tőke alapjává vált. A filoxéra után viszont a vadalanra történő oltás megkívánta, hogy az iskolában előnevelt vesszőket kötött sor- és tőtávolságra bújtasák le. A karózás is ekkor lett általános, ami fontos lépés volt a korszerű művelés felé. Ezen új módszerek hatással voltak az egész agrotechnikára: a telepítés mellett a takarás, a kapálás és a metszés módja is megváltozott. A karózás kötözéssel járt, s a filoxéra után betörő újabb kártevő, a peronoszpóra szükségessé tette a rézgálicos permetezést (Balassa, 1991, Kerbolt-Lipcsey-Schusztter, 1969).

A változások részben spontán következményei voltak az új telepítési eljárásnak, részben pedig annak az eredményei, hogy az állam a rekonstrukciót a telepítési kölcsönök nyújtása mellett szakmai téren is segítette, oltványtelepeket és mintaültetvényeket hozott létre, vincellérképzéssel, szakirodalommal és tanácsadással is alátámasztotta Hegyalja újjáélesztését. Ezt a célt szolgálta az 1908-ben elfogadott bortörvény is, melynek kapcsán kialakították az ún. történeti borvidékeket, s ettől kezdve a hegyaljai szőlőtermő helységek hivatalosan is, mint tokaji borvidék szerepeltek. A hegyaljai zárt borvidékhez tartoztak: Bekecs, Bodroghalász, Bodrogkeresztúr, Bodrogolaszi, Bodrogzsadány, Erdőbénye, Erdőhorváti, Golop, Újpaták, Károlyfalva, Bodrogkisfalud, Kistoronya, Legyesbénye, Mád, Mezőzombor, Monok, Olaszliszka, Ond, Rátka, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szegilong, Szerencs, Szőlőske, Tállya, Tarcal, Tokaj, Tolcsva, Vámosújfalú és Végardó (Balassa, 1991, Kerbolt-Lipcsey-Schusztter, 1969).

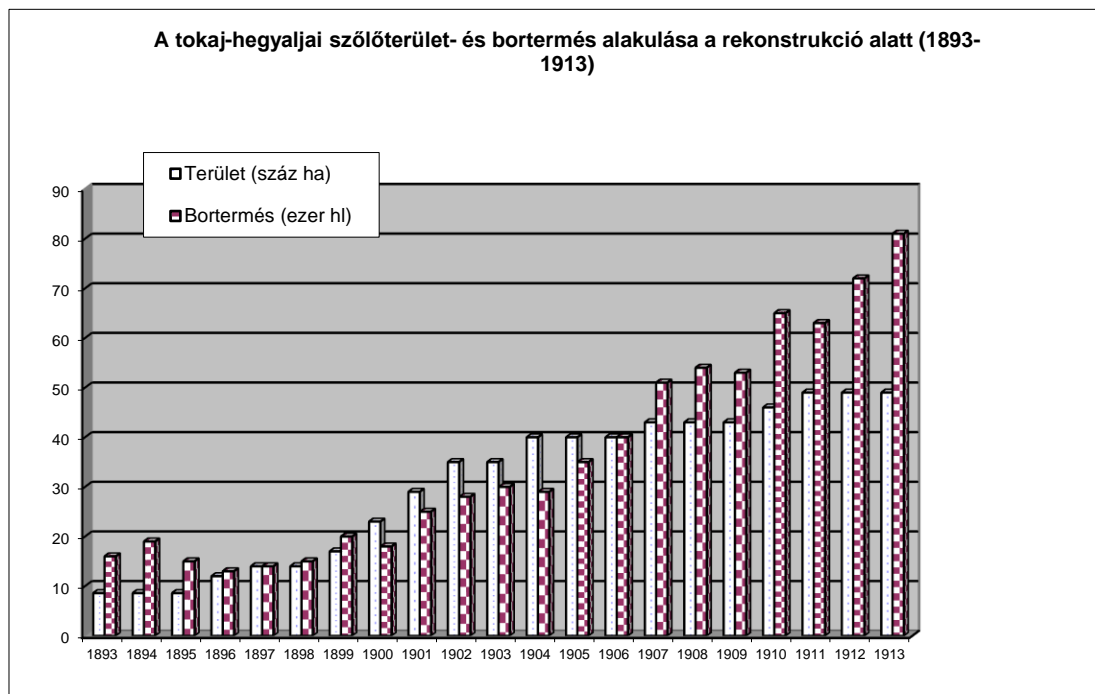
6. A rekonstrukció eredményei, gazdasági és társadalmi háttere

A felújítás hazánkban pontosan húsz évvel a károk első jelentkezése után, 1893-ban kezdődött, de a következő évtized során a terület még nem érte el a filoxéra előttiének a felét sem. A második rekonstrukció kb. 15 évig tartott, és az eredeti hegyaljai szőlőterület

háromnegyedét teremtette újjá. Az alábbi ábrát (7. ábra) tekintve jól nyomon követhetjük a rekonstrukció, a fokozatos újjáépítés eredményeit:

7. ábra: A tokaj-hegyaljai szőlőterület- és bortermés alakulása a rekonstrukció alatt

(Forrás: Dr. Boros László (1996): *Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának...* 219. old.)

Amint az oszlopdiaagramon is jól látszik, a rekonstrukció nagyon lassan hozott látható eredményeket. A felújított területek csak századunk elején kezdek el igazán növekedni, a bortermés pedig ehhez képest eltolódva, csak 1906 után hozott jelentős változásokat. Ez a jelenség nem véletlen, hiszen az új telepítések aránya kiemelkedően magas volt, a szőlő pedig csak lassan fordult termőre.

1900-ra a szőlőterület 2300 hektárra emelkedett, a bormennyiség 18 ezer hl volt. A századforduló után mind a bor, mind a megművelt termőterület nagysága fokozatos növekedést produkált. 1913-ra – húsz évvel a rekonstrukció beindulása után – a gondozott szőlő már 4900 hektáron 81 000 hl bortermést adott. Még csak távolról ugyan, de Hegyalja kezdte megközelíteni a filoxéravész előtti állapotát – legalábbis a dinamizmus alapján így gondolhatjuk. Ezt a felívelő teljesítményt a kitörő világháború törte derékba (Dr. Boros, 1996).

De milyen is volt a rekonstrukció gazdasági-társadalmi háttere? A századforduló táján, amikor a kivándorlás is tetőzött, a munkaerő olcsó volt, bár korabeli feljegyzések szerint a munkáltatók ennek az ellenkezőjéről panaszkodtak. Valószínűleg csak a megváltozott

munkaerő-piacot ismerték fel lassan, már nem diktálhattak olyan mértékben, mint ahogy azt régen megszokták (Bencsik, 1993, Dr. Boros, 1996).

Ugyanakkor a kiegyezés utáni nagy ipari fellendülés és az állami megrendelésre vagy garanciával végzett nagy infrastrukturális beruházások (út- és vasútépítés, vízrendezés) idején felhalmozott tőke már nem kereste a mezőgazdaságot, mint potenciális befektetést. Különösen az olyan helyekre nem áramlott pénz, aminek megtérülése lassú volt. Sajnos a hegyaljai szőlőrekonstrukció is ilyennek bizonyult (Bencsik, 1993, Dr. Boros, 1996).

Ez új helyzetet teremtett a régióban: egy kisebb földdarabon bárki kipróbálhatta képességeit. Egy lepusztult szőlőparlagot csekély összegért kaphatott az, aki rászánta magát, hogy fáradságos munkával újra termővé teszi. Az itt élők többsége azonban nem vállalta ezt. A filoxéra családok, nemzedékek egész sorát tette tönkre, sokan tovább álltak az ország belseje felé, rosszabb esetben kivándoroltak (Bencsik, 1993).

A hegyaljai oppidumok egy részében jelentős népességcsökkenés következett be. 1900-ban pl. Tállyán 31,2 %-al, Mádon 20 %-al élt kevesebb ember, mint 50 évvel korábban. Ugyanakkor Sátoraljaújhely lakossága 6526-ról 16 886-ra, Szerencsére 1532-ről 5272-re, Sárospataké 5682-ről 9267-re, Tokajé 2886-ról 5110-re növekedett. Ez Sátoraljaújhely és Szerencs esetében az infrastruktúra, a kereskedelmi és adminisztratív szerepkör kibővülésével, illetve a mezőgazdasági nyersanyagtermelésre épülő, újonnan létrejövő ipar (dohány-, cukor- és csokoládégyár) kialakulásával függött össze (Dr. Boros, 1996).

Így lehetséges az, hogy a rekonstrukciót részben új, szőlőművelésben még járatlan tulajdonosok és munkavállalók hajtották végre, s bármennyire is furcsa, ennek is megvolt az előnye. A mezőgazdasági munkák konzervatív rendje megbomlott, ahogy Hegyalja maradi hajlandóságú szőlőművelő népessége felhígult. Az éppen időszerű agrotechnikai újdonságokat a filoxéravész pusztítása után már nem volt nehéz meghonosítani, s csak idő kérdése volt, hogy az újonnan érkezett szakemberek – most már magasabb technikai szinten – mikor érnek igazán elismert szőlőgazdákká (Bencsik, 1993, Dr. Boros, 1996).

Végül érdemes megemlíteni a hegyaljai bor kereskedelmi helyzetét. Sajnos a sok egyéb tényező mellett ez is nagymértékben nehezítette a rekonstrukciót, illetve a befektetések megtérülését, hiszen a hegyaljai bor helyzete a külső és a belső piacokon egyaránt megváltozott. A belső piacon a kisebb költségű és óriási mennyiségű alföldi, homoki bortömeg

tört előre, amely kemény konkurenciát jelentett a drágábban termelő hegyvidéki és történelmi tájakon gazdálkodó szőlőtulajdonosoknak (Balassa, 1991).

A külpiacon a verseny még élénkebb lett. Hiába teltek meg Hegyalja pincéi, az értékesítés nagy nehézségekbe ütközött. A fő vetélytárs, a francia bor, amely már a XVIII. században megjelent Lengyel- és Oroszország borpiacán, tovább hódított, köszönhetően annak, hogy a filoxéra leküzdése Nyugat-Európában jóval korábban és gyorsabban történt meg. A hazai termelőknek azonban nemcsak a francia konkurenciával kellett szembenéznük: a spanyol és az olasz borok is kemény vetélytársaknak bizonyultak. Így történhetett meg az, hogy sok, a filoxéra idején teljesen kiürült magyar pince olasz borral telt meg. Eleinte hazai fogyasztásra hozták be, a rekonstrukció előrehaladtával azonban összepancsolták a frissen készített helyi borral, ami a tokaji hírnevében és árában egyaránt hatalmas károkat okozott. (Balassa, 1991).

VII. Összegzés

Az áttekintett korszakok azt bizonyítják, hogy a tokaji hosszú, kalandos és érdekes utat járt be az évszázadok során. A szőlő- és bortermelés minden korban nagy lehetőséget biztosított az itt élő embereknek, ugyanakkor minden időszaknak megvoltak a sajátos kihívásai is. Természetesen mindig a történelmi, a társadalmi és a gazdasági környezet határozta meg elsődlegesen a termelési módokat, feltételeket és lehetőségeket; olykor a természet is beleszólt a maga sajátos módján, de mindenképpen érzékelhető, hogy a régió szülöttei nagyon korán felismerték a szőlőben rejlő értékeket. Nagy dolog az, hogy egy vidék meg tudja teremteni a lehetőségeiből adódó gazdasági értéket, és főleg, ha azt évszázadok során meg is tudja tartani. A kisebb-nagyobb visszaesések ellenére a hegyaljai szőlő- és bortermelést a fejlődés jellemzi. A tapasztalatokat a generációk egymásnak adták át, szigorúan őrizve a megteremtett értékeket.

Nem véletlen, hogy a „kultúra” szó szóösszetételek utótagjaként kapcsolódik a borhoz és a szőlőhöz. Bár a szó tudományos értelmezése termelést és művelést jelent, de a hegyaljai bor- és szőlőkultúrában átfogó, mélyebb tartalommal bír; magában hordozza másik jelentését is: az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összességét. S valóban, a borral kapcsolatban nem csak mezőgazdasági és gazdasági kultúráról beszélhetünk, hanem a belőle létrejövő életmódról, szokásokról, s a művészetben való megjelenéséről is.

„Szakemberek, laikusok keresik, kutatják évszázadok óta a tokaji bor „titkát”. Honnan kapta semmihez sem hasonlítható jellegzetességét? Mi adja utánozhatatlan kiválóságát? A talaj meg a fekvés! – mondják egyesek. De hiszen a világ számtalan helyén van még a hegyaljaihoz hasonló vulkanikus talaj, ugyanilyen fekvésű sárga lösz. – Akkor az éghajlat, a ragyogó napsütés! De hiszen délebbre sokkal melegebb van, sokkal huzamosabban süt a nap... Akkor talán a szőlőfajta! Az sem. Hiszen láttuk, hogy a világ minden tájára vittek tokaji szőlővesszőt, és a termésből mégsem lett igazi tokaji bor. Akkor a pince... vagy a különleges kezelés... egy kicsit talán a hegyaljai emberek babonás, mámoros rajtafeledkezése az ősi rögökön... Ez sem, vagyis hogy ez is, az is, meg amaz is egy kicsit, pontosabban az egész együtt. Igen, sok tényező szerencsés találkozása, együttes hatása adja ki a végeredményt.” (Pap, 1985)

S mi a végeredmény?

„Annyi gyönyört, mint ez az ital, csak egy végtelenül jóságos Isten adhat.” (Voltaire)

MELLÉKLET - dr. (Bártfai) Szabó Gyula tokaj-hegyaljai munkásságának bemutatása a „Borászati Lapok” folyóiratban megjelent publicisztikák alapján

1. Életútja

Dr. Szabó Gyula 1833-ban született Tállyán. Polgári családban nevelkedett. Apja Szabó József a Falkenhain és Wolkenstein grófi családok ügyésze és jogtanácsosa volt, és a hegyaljai borok nagy ismerőjének, illetve viszonylag jelentős szőlőbirtokos hírében állt, így fia Gyula a szőlő és bor iránti érdeklődést apjától örökölhette.

Gyula Eperjesen volt gyakornok. A Bécsi Egyetemen 1855-ben gyógyszerészi, majd 1856-ban „gyógyszerész-tudori oklevelet” szerzett, sokan „tállyai patikusként” emlegették. 1859-ben megvásárolta a miskolci Kígyó gyógyszerterát, melynek 1893-ig volt tulajdonosa. A Magyarországi Gyógyszerész Egyesület egyik alapítója és miskolci járási igazgatója volt.

Komolyabban 1861-ben kezdett szőlészettel foglalkozni, miután „*a tállyai szőlőgazdaság vezetésével bízott meg*”, ekkor kerültek hozzá a Soós család „*Szirmay és Pulszky-féle szőlők*” mellett fekvő szőlői. A szőlészeti történelemben a Tokaj-Hegyalján 1885-ben fellépő filoxéra fertőzés elleni védekezés úttörőjeként vonult be. 1885 őszen Franciaországban tett látogatása során tanulmányozta a szénkéregézés és az elárasztással való védekezést, de viszonylag korán felismerte, hogy az amerikai alanyfajtákra való oltás a filoxéra elleni védekezés azon módja, amely hazai viszonyok között általánosan hatékonyan alkalmazható. „*Miképpen védekeznek a francziák a filloxera pusztításai ellen*” című írásában foglalta össze tapasztalatait és ajánlásokat tett a védekezés módjára, amely azonban eleinte meglehetősen kritikus fogadtatásra talált: „*a meggyőződéseket és a lelkesedést nagyon sokszor kacaj követi és hitetlenség.*”

Tagja volt az „*állandó filloxerabiztosságnak*”, többször kapott kormányzati megbízást védekezési tervek kidolgozására. Az újratervezésekhez kapcsolódó agrárkölcson jelentős részben a nevéhez fűződik. Szintén részt vett a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületének megalapításában, amelynek haláláig igazgatósági tagja volt.

Ő volt az, aki az 1880-as évek végén Tokaj-Hegyalján elsőként telepített amerikai alanyon oltványszőlőt miután nagy tételben importált ellenálló (*Riparia portalis*, *Solonis* és *Rupestris* fajtákat) amelyeket itthon továbbszaporítva végül *Riparia portalis* alanyfajtán teljesen felújította a birtokát, és ilyen módon a filoxéravész utáni helyreállításban példamutató és

egyben vezető szerepet töltött be. 1890-ben már szamorodnit szüretelt *„oltás által előállított furmint-tőkéről”*. Amikor 1891-ben az európai tőkét a filoxéra szinte teljesen kipusztította, neki már 1 holdnyi oltványokkal betelepített szőlője és 3 holdnyi *Riparia portalis* „anyatelepe” volt.

Munkássága azért is elismerésre méltó, mert a korabeli szőlősgazdák tevékenységét bizalmatlanul figyelték: kedvenc dűlőjének, a tályjai Nagy-Hasznosnak az újratelepítésekor sok kritikát kapott: ekkor tett ígéretet arra, hogy *„az első 100 hektoliter bor szüretelése után 100 mozsár lövéssel fogja erre Tályát figyelmeztetni”*. Tevékenységét siker koronázta: 1896-ban már több mint 100 hordó bort *„szűrt”* és *„az első négy hordó négy puttyonyos asszu is megtermett”*. A 100 hordó bort adó termés emlékére abban az évben valóban elhangzott száz, a Nagy-Hasznos tetejéről leadott ágyúlövés. Ezután élete végéig hagyományteremtő módon a szüret végét mozsárlövésekkel jelezte.

Emberi jellemét jól mutatja, hogy a rengeteg kritika ellenére a filoxériavész miatt vagyonukat elvesztett szőlősgazdákat ingyen átadott vadalanyvesszőkkel segítette, és *„nem kért érte mást, mint egy baráti kézfogást”*. Maga tanította a gazdákat oltani: 1896-ban már kb. 800-an ismerték az oltás műveletét Tokaj-Hegyalján.

Szőlészeti munkáján kívül borászként, borkereskedőként is elismerés övezte – már a filoxéravészt megelőzően is. Egyesek szerint ő volt az *„első nagy palaczkborkereskedőnk.”* Hámm Vilmos német szakíró az 1886-ban megjelent *„Wein Buch”*-ban így nyilatkozott róla: *„Dr. Szabó Gyula tokaji borai és Tokajhegyalja óborai (Weinantiquitaten) a legjobbak Magyarországon”*. 1894-ben Antwerpenben nagydíjat, 1896-ban a millenniumi kiállításon aranyérmet nyert boraival. Az 1900-as évek elején boraival az egész világot bejárta, ebben az időben Tokaj-Hegyalja egyik legnagyobb és legismertebb boreladójaként tartották számon. A legnagyobb elismerést bécsi, párizsi, brüsszeli, londoni, szentpétervári nemzetközi kiállításokon kapta, Yokohamában 1903-ban japán császári aranyoklevelet kapott, amely a magyar bortörténelem egyik érdekessége. Legnagyobb piaca *„Oroszlengyelország”* volt: *„utazói nem ismertek mást tokaji bort, mint a dr. Szabó Gyula-félét.”*

Gyógyszerész végzettségének köszönhetően újitóként lépett fel a borkészítés és borkezelés terén is, pincéjében és borgazdaságában a korabeli legmodernebb vegyészeti megoldásokat alkalmazta. Ő alkalmazta Magyarországon először *„palaczkokban a Pasteurizálás ma már mindenütt elfogadott”* kezelését, amelyet eleinte nagy gyanakvással figyeltek, lévén ez a kezelés akkoriban teljesen ismeretlen volt.

1905. augusztus 9-én 73 éves korában hunyt el Miskolcon. Halála után a miskolci Avasi pincéjében 120.000 palack aszúbort, tállyai gazdaságában sok 100 hektoliter „válogatott hordóbort” hagyott maga után örökségül. A hegyaljai szőlőtermelés XIX. század végi megmentőjének emlékét Tállyán egy, a szülőháza előtt 1934. augusztus 26-án emelt magas kőposztamensen levő bronz mellszobor őrzi. A szobrot a családja állíttatta. Sírja a miskolci Deszka temetőben található.

2. A franciaországi tanulmányút

A Borászati Lapokban megjelent írásokat olvasva visszatükröződik az a nagyfokú bizonytalanság, amely a filoxeravész kirobbanását követően – egyértelmű országos szakmai állásfoglalás hiányában – a filoxéra elleni különféle beavatkozásokat, módszereket övezte. A gazdálkodók szerint a szénkénegezés a kötött talajokban nem volt elég hatásos, könnyebb talajokban pedig csak nagyfokú trágyázás mellett mutatkozott némi siker, amely viszont többletköltséggel járt. Érdekes, hogy az amerikai ellenálló alanyfajtákra való oltással a gazdák bizalmatlanok voltak, mert az a híresztelés járta, hogy 5-6 év alatt ezek a tőkék is kipusztulnak. A direktermő amerikai fajták ültetésével kapcsolatban pedig teljes bizonytalanság uralkodott, hiszen a belőlük készített bor minőségével és piacképességével kapcsolatban nem korábbi tapasztalat.

Ebben a bizonytalan helyzetben Dr. Szabó Gyula 1888-ban Franciaországba utazott, hogy saját maga tanulmányozhassa a filoxéra ellene védekezés hatékony módjait annak érdekében, hogy a gyakorlatban alkalmazható, hatékony védekezést szolgáló szakmai javaslatokkal térjen haza. Látogatását külföldön érdeklődés és segítőkész hozzáállás övezte, a korabeli beszámolók szerint „a francia szőlőbirtokosok mindenfelé a legnagyobb előzékenységgel fogadták, s örömmel s egész őszinteséggel mutogatták neki az általuk eddig elért eredményeket” az amerikai alanyokra oltott európai szőlőfajtákkal és az azokból készített borokkal kapcsolatban.

Tanulmányútja végén arra a megállapításra jutott, hogy főleg a Riparia portalis, Solonis és Rupestris alanyok azok, amelyek a tokaj-hegyaljai, azon belül is a tállyai adottságoknak leginkább megfelelnek.

Hazatérése után meggyőződve népszerűsítette az amerikai alanyok használatát, amelyekből készült borokat „minőségre nézve nem rosszabbak, hanem még finomabbak, mint melyek a régi európai gyökeres tőkéken termettek.” Azt is tapasztalta, hogy az amerikai alanyokra oltott nemes európai fajták nem csak minőségben, hanem mennyiségben is felülmúlták az európai

gyökeres fajtákat, így álláspontja szerint az ellenálló alanyok ültetése és a nemes fajták átoltásával járó jelentős költséget kompenzálni tudta az várt „*jövedelmi többlet*”. A korabeli beszámolók szerint ez a felismerés – az európai fajták termőképességének folyamatos csökkenésének tükrében – olyan kijelentésekhez vezetett, amely szerint „*a filloxérát csakugyan az európai szőlősgazdák jötevőjének kell tekintetnünk.*”

A tanulmányút egy másik felismerése az ajánlott oltásmódhoz kapcsolódott. Tapasztalata szerint a „*francia szőlők tulajdonkép a régi magyar szőlőoltási mód szerint, az amerikai ellenálló alanyoknak a föld színe alatt levágott nyakába lettek beoltva*” úgy, hogy „*őszzel (sic!) körülássák az amerikai ellenálló alanyok gyökérnyakát s a hasításba oda teszik be az európai nemes fajtának 2-3 szemre vágott vesszőjét, s jó erősen összekötve, aztán szépen befedik az egészet a nedves földdel, s ily állapotban hagyják azt mindaddig, míg az európai vesszők az amerikai törzshöz ott a föld alatt hozzánőve, szemeikből ki nem hajtának, s csakis midőn már jó erős hajtásokat mutatnak, vagyis teljesen meg vannak erősödvé, akkor távolítják el ismét az oltás helye körül jó erősen odanyomott földet, hogy az európai vesszőknek esetleg szintén képződni kezdődött mellégyökereket elvagdaltják, hogy ezek erejüket csakis az amerikai alanyból kaphassák.*” Ez a kedvező franciaországi tapasztalat állt szemben tehát az abban az időben elterjedt és a gazdák számára ajánlott földfeletti vesszőbe való oltással vagy zöld szemzéssel, amelynek sikeressége nagyban függött az oltást végző személyek szakértelmétől, és ennek függvényében gyakran előfordult, hogy a sikeres oltás az oltott vesszők 50%-át sem érte el.

A tanulmányútról szóló híradás utolsó fontos állítása az volt, hogy dr. Szabó Gyula franciaországi tapasztalata szerint „*az amerikai szőlőfajok sima vesszőjének ezre*” nem került többbe, mint az európai fajták ugyanennyi vesszője, vagyis arra a megállapításra jutott, hogy „*semmi különös áldozatot nem igényel a szőlőbirtokos részéről a filloxera elleni védekezéshez szükséges előkészítés.*”

3. Bor- és szőlőgazdasága

„Nyersborait” – amely évente átlagosan 700-800 gönci hordó volt – Tállyán tárolta és a borok itt kapták meg az első kezelést is. A palackozás Miskolcon történt az avasi pincéjében. A háború előtti időkig – már halála után – örököseihez 80 ezer palack bor került, amely egy családi tragédia folytán szétszóródott az országban.

Korabeli írások szerint „szőlői bucsujáráhelyek voltak”. 1891-1896 között a beszámolók szerint húszezer látogató fordult meg szőlőiben, akik „tanácsot kérni jöttek tőle, tanulni s az ő munkájának gyümölcséből ellesni valamit.”

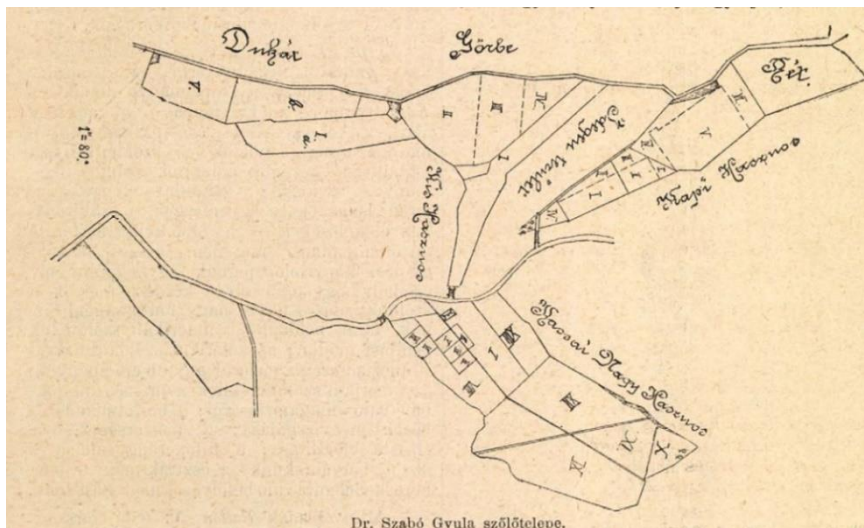
Az életút és a franciaországi tanulmányút tapasztalatainak összefoglalása után érdemesnek találtam egy Tóth Károly nevű *“felsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyam hallgató”* által lejegyzett korabeli *“tanulmányi kirándulás”* tapasztalatait is bemutatni annak érdekében, hogy betekintést nyerjünk dr. Szabó Gyula szőlőgazdaságába is.

A szőlőtelepeken kizárólag a *„furó után való ültetést”* alkalmazta, amely során a *„sima vessző”* ültetése a következő folyamat szerint történt:

- 80 cm mély rigolírozás;
- 100 cm sor- és tőketávolságra karózás;
- karónként egy 30-40 mm vastagságú hegyes végű vasrúddal 52-55 cm mély lyuk fúrása;
- sima vagy gyökeres vessző lyukban történő elhelyezése úgy, hogy a vessző felső szeme a *„föld színével egyenlően fekdjék”*, zöldoltványok sima vesszőjénél pedig úgy, hogy a forradási hely 3-4 cm-rel a föld felett legyen;
- ezt követte a *„beiszapolás”*, amely úgy történt, hogy az ültetési lyukba *„tejfelsűrűségű iszapos lé öntetik”*, amely finom homokból és rostált porhanyós földből készült víz felhasználásával;
- végül a teljesen beiszapolt vesszőt porhanyós földdel takarták be

Legnagyobb számban *Riparia portalis* alanyokat állított elő, amit *„fajtiszta, jellegzetes, egyöntetű és buja tenyészetű”* ültetvényként írtak le. Emellett rendelkezett *„szép fajtiszta”* *Solonis* ültetvénnel és *„fehér kőporos talajban szépen díszlő”* *Rupestris* ültetvénnel és *Vialla* fajtával is, amely *„csak termékeny földben, nem magas fekvés mellett képes itt élni, más viszonyok között a filloxera tönkreteszi, pedig a négy alany közül ez fogant legjobban.”*

Az 1894-es szőlőtelepeit az alábbi térképrészlet mutatja:

1894-ben összesen 32 kataszteri hold és 332 négyszögöl (~18 hektár) szőlőterületet művelt a következő tályai dűlőkben:

- Kassai Nagy-Hasznos: 9 kat. hold és 1533 n.öl
- Bohomáj: 3 kat. hold és 603 n.öl
- Csatorna: 7 kat. hold
- Kapi Hasznos: 2 kat. hold és 800 n.öl
- Dukát: 8 kat. hold és 222 n.öl
- Kis-Hasznos: 1 kat. hold és 379 n.öl

Az oltvány fajtákat nagyobb része furmint, azon belül is „*ligetes vagy vajas (hólyagos)*” furmint, mindössze kb. 5%-ot tett ki a muskotály, és csak borszőlő előállításával foglalkozott, csemegeszőlővel nem. Zöldoltásnál a „*Czeiner-féle eljárást*” alkalmazta.

Csercsapos metszést alkalmazott, a kapálást két- és háromágú kapával végeztette, raffiahánycsot használt kötözéshez.

4. Összefoglalás

A mellékletet a fent említett tanulmányi kirándulásról készült írás szerzőjének gondolataival zárnám, hiszen a szerző 1894-ben saját szemével láthatta dr. Szabó Gyula szőlőgazdaságát, annak állapotát pusztán néhány évvel a filoxériavész kirobbanása után.

„Nagyon tanulságos és érdekes volt reánk nézve ezeknek megtekintése s azon tudattal távoztunk Tokaj-Hegyalja ezen páratlanul álló szőlőtelepéről, hogyha dr. Szabó Gyula tevékenysége méltó követőkre akadna s ha mindazok, kik még mindig tétlen szemlélői

kipusztult szőlőiknek, csak némileg hasonló működést fejtenének ki, úgy a Tokaj-Hegyalja szőlészete nagyon rövid idő alatt hatalmas lendületet nyerhetne.

Az ki, hazai szőlészetünk ujjáalakításának történetét fogja megírni, mindenesetre méltó helyen fogja dr. Szabó Gyula nevét megörökíteni.”

IRODALOMJEGYZÉK

Ambróczy Ágoston (1932): *Tokaj-Hegyalja és néhány szellemtörténeti vonatkozása*. Budapest: A központi sajtóvállalat kiadása.

Balassa Iván (1991): *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora*. Tokaj: a Tokaj-Hegyaljai ÁG. Borkombinát.

Balassa Iván (1998): Az aszú térhódítása Európában. *História*, 5-6. sz. 38-40.

Bencsik János (1993): *Paraszti és mezővárosi kultúra a XVIII - XX. században*. Miskolc-Tokaj: a Miskolci Hermann Ottó Múzeum.

Dr. Boros László (1996): *Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői*. Észak- és Kelet- Magyarországi Földrajzi Évkönyv, Miskolc-Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Pedagógiai Intézet.

Dr. Boros László (1996): *A Bodrog és környéke*. Tokaj-Nyíregyháza.

Burucs Kornélia (1998): Karóból vándorbot, présházi kötényből vándortarisznya. *História*, 5-6. sz. 57-61.

Dömötör – Katona – Muraközy (1973): *Borivóknak való...a szőlő és a bor múltja, jelene és jövője*. Budapest: Natura.

Feyér Piroska (1981): *A szőlő- és bortermelés Magyarországon 1848-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kerbolt – Lipcsey – Schuszter (1969): *A Tokaj-hegyaljai szőlőrekonstrukció helyzete és feladatai*. Miskolc: Szerzői kiadás.

Lázár István (1980): *Kiált Patak vára*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Orosz István (1965): *A földesúri borelővételi jog Tokaj-Hegyalján a XVI-XVII. században*. Debrecen: Acta Universitatis Debreceniensis de Lodovico Kossuth Nominatae Series Historica.

Orosz István (1998): A bortermelés társadalomformáló hatása. *História*, 5-6. sz. 36-37.

Pap Miklós (1985): *A tokaji*. Budapest: Gondolat.

Solymosi László (1998): Szőlőművelés Magyarországon a középkorban. *História*, 5-6. sz. 17-20.

A sárospataki szőlőművelés forrásai (1964). Sárospatak.

Taar Ferenc (1988): „*Tokaj szőlővesszein...*”. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Fábián Gyula (szerk.): *Tokajhegyalja borgazdasága* (1974). Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum.

Fehér J. – Kovács I. – Dr. Bencsik J. – Szabolcs A. – Köles S. (szerk.): *Tokaj-Hegyaljai Kalendárium 1990* (1989). Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közművelődési Módszertani Központ.

Szabolcs A. – Dr. Bencsik J. (szerk.): *Tokaj-Hegyaljai Kalendárium 1991* (1991). Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közművelődési Módszertani Központ.

V. Molnár László (1998): Orosz kolónia Tokaj-Hegyalján. *História*, 5-6. sz. 41-43.

MELLÉKLET:

A tokaji borról. Az országos borászati enquéten előadta dr. Szabó Gyula. *Borászati Lapok*. VII. évfolyam, 5. szám. 43-45. oldal. 1880. március 10.

A filloxera-ügyben. *Borászati Lapok*. XX. évfolyam, 42. szám, 243-244. oldal. 1888. október 20.

A budapesti felsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyam hallgatóságának tanulmányi kirándulása a Tokaj-hegyaljára. *Borászati Lapok*. XXVI. évfolyam, 32. szám, 380-381. oldal. 1894. augusztus 5.

A budapesti felsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyam hallgatóságának tanulmányi kirándulása a Tokaj-hegyaljára. *Borászati Lapok*. XXVI. évfolyam, 33. szám, 390-391. oldal. 1894. augusztus 12.

Dr. Szabó Gyula. *Borászati Lapok*. XXVII. évfolyam, 15. szám, 1. oldal. 1895. április 7.

Melléklet: Szemelvények borgazdaságunk történetéből. *Borászati Lapok*. LIV. évfolyam, 47. szám, 1-2. oldal. 1922. november 23.

Emlékezés Dr. Szabó Gyulára. *Borászati Lapok*. LXVI. évfolyam, 34. szám, 279-280. oldal. 1934. augusztus 18.

Balassa Iván (1975): *A filoxéra Tokaj-Hegyalján*. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 13-14. 1975. 305-334. oldal

ÁBRA- ÉS TÁBLÁZATJEGYZÉK

1. ábra: A tállyai szőlőtulajdonlás változása a XVI. század végén

(Forrás: Dr. Boros László (1996): *Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának...* 96. o.)

2. ábra: Borexport Lengyel- és Oroszországba 1736 és 1795 között

(Forrás: Pap Miklós (1985): *A tokaji.* 37. old.)

3. ábra: A tokaj-hegyaljai mezővárosok lakossága a XVIII-XIX. században

(Forrás: Dr. Boros László (1996): *Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának...* 148. o.)

4. ábra: Hegyalja és Zemplén megye bortermelése (1827-1872)

(Forrás: Fábrián (szerk.) (1974): *Tokajhegyalja borgazdasága.* Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum)

5. ábra: A tokaj-hegyaljai szőlő- és borgazdaságok a filoxéra előtt

(Forrás: Dr. Boros László (1996): *Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának...* 129. old.)

6. ábra: A tokaj-hegyaljai szőlőterület- és bortermelés alakulása a filoxéravész idején (1873-1893)

(Forrás: Dr. Boros László (1996): *Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának...* 219. old.)

7. ábra: A tokaj-hegyaljai szőlőterület- és bortermés alakulása a rekonstrukció alatt

(Forrás: Dr. Boros László (1996): *Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának...* 219. old.)

NYILATKOZAT

a szakdolgozat nyilvános hozzáféréséről és eredetiségéről

A hallgató neve: SÓSTÓI ANDRÁS
A Hallgató Neptun kódja: LMQSUE
A dolgozat címe: SZŐLŐMŰVELÉS ÉS BORGAZDÁLKODÁS TOKAJ-
HEGYALJÁN A KEZDETEKTŐL A MÁSODIK
REKONSTRUKCIÓIG
A megjelenés éve: 2024
A konzulens intézetének neve: SZŐLÉSZETI ÉS BORÁSZATI INTÉZET
A konzulens tanszékének a neve: SZŐLÉSZETI ÉS BORÁSZATI INTÉZET

Kijelentem, hogy az általam benyújtott szakdolgozat egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi alkotásom. Azon részeket, melyeket más szerzők munkájából vettem át, egyértelműen megjelöltem, és az irodalomjegyzékben szerepeltettem.

Ha a fenti nyilatkozattal valótlan állítottam, tudomásul veszem, hogy a záróvizsga-bizottság a záróvizsgából kizár és a záróvizsgát csak új dolgozat készítése után tehetek.

A leadott dolgozat, mely PDF dokumentum, szerkesztését nem, megtekintését és nyomtatását engedélyezem.

Tudomásul veszem, hogy az általam készített dolgozatra, mint szellemi alkotás felhasználására, hasznosítására a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem mindenkor szellemi tulajdon-kezelési szabályzatában megfogalmazottak érvényesek.

Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem MATER Hallgatói Dolgozatok repozitóriumába. Tudomásul veszem, hogy a megvédett és

- nem titkosított dolgozat a védést követően
- titkosításra engedélyezett dolgozat a benyújtásától számított 5 év eltelte után nyilvánosan elérhető és kereshető lesz az Egyetem MATER Hallgatói Dolgozatok repozitóriumában.

Kelt: Budapest, 2024 év április hó 22 nap

Hallgató aláírása

KONZULENSI NYILATKOZAT

NYILATKOZAT

Sóstói András (Neptun azonosítója: LMQSUE) konzulenseként nyilatkozom arról, hogy a szakdolgozatot áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A záródolgozatot/szakdolgozatot/diplomadolgozatot/portfóliót a záróvizsgán történő védésre javaslom / nem javaslom¹.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem^{*2}

Kelt: 2024. év április hó 24. nap

Dr. Bodor-Pesti Péter
egyetemi docens
MATE SzBI, Szőlészeti Tanszék